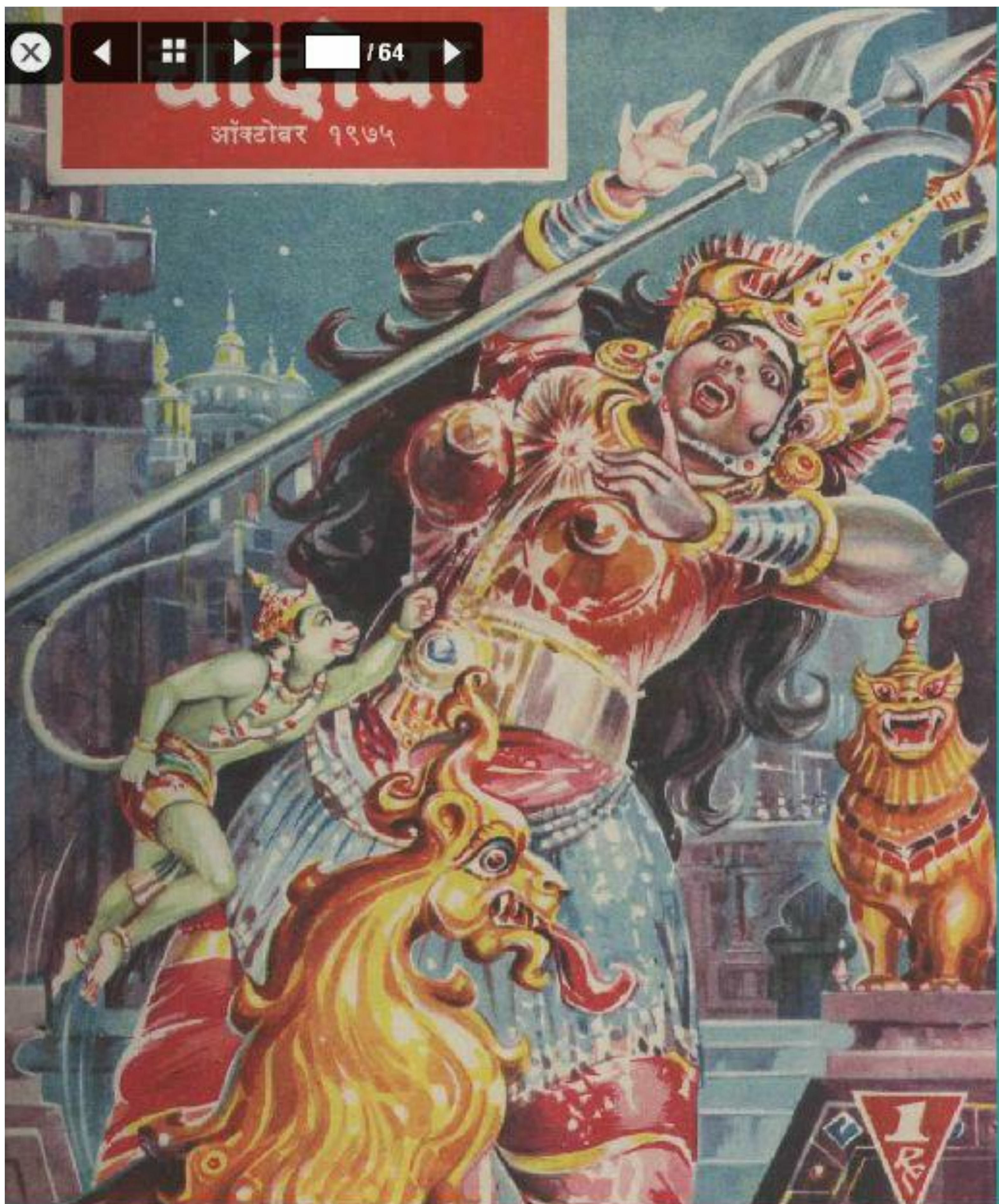

/ 64
ऑक्टोबर १९७५
1
Rs

मित्रभेद

[२६]

बुद्धिमान मनुष्य, त्याने सांगितलेल्या गोष्टीकडे दुर्लक्ष करणाऱ्या माणसाला, जुगाऱ्याला, दारुड्याला, किंकर्तव्य विमूढाला, हारलेल्याला, आशाभंग झालेल्याला हितोपदेश करण्यात स्वत:चेच नुकसान करून घेण्यासारखे आहे असे मानतो. म्हणून जो विचारील त्यालाच त्याच्या हिताचे असेल ते सांगावे, विश्वास, श्रद्धा, निष्ठा नसणाऱ्याला सांगू नये.

एक रानात एक चिमणीचे जोडपे एका झाडाच्या फांदीवर एक सुंदरसे घरटे बांधून रहात असे. हिवाळ्यात ऐन शिशिर ऋतूत थंडीबरोबर पाऊस पडू लागला. तेव्हां एक माकड पावसात भिजून थंडीमुळे कुडकुडत त्याच झाडाखाली येऊन उभे राहले. त्याचे सर्व अंग थरथर कापत होते. त्याचे दांत कटकट वाजत होते.

त्यावेळी घरट्यात एकटी चिमणीच होती. तिने त्या माकडाला त्या केविलवाण्या स्थितीत पाहून विचारले– "काय रे, तुला माणसासारखेच तोंड, हात, पाय आहेत नाही का? त्यांच्यासारखं घर बांधून कां नाही घेतलेस रे? अक्कल शून्यासारखा कुडकुडत कां उभा आहेस?"

माकड संतापून मनात म्हणाले– "माझ्यासाठी मी घर बांधले नाही ही गोष्ट खरी आहे, परंतु अशातऱ्हेने हिणवणाऱ्या दुष्टाची घरे मोडून पाडून टाकणे मला माहीत आहे!" आणि त्याने बिचाऱ्या चिमणीचे घर मोडून टाकले.

आपला जीव वांचविला.

त्याचप्रमाणे सुईमुखी पक्षीण कोणी स्वत: होऊन माकडाला उपदेश करायला निघाली तेव्हां माकडाला फार राग आला व रागाच्या भरात त्याने तिला धरून दगडावर आपटून ठार केले.

करटक दमनकाला ही गोष्ट सांगून म्हणाला–"मूर्खाला उपदेश करणे व्यर्थ असते. अशा मूर्खांना उपदेश करणे म्हणजे दिवा लावून तो बरणीत ठेवण्यासारखा मूर्खपणाच ठरेल. जन्मपासूनच मागे एक दुष्टबुद्धी होऊन गेला तसा आहेस."

"कोणती रे ती गोष्ट?" दमनकाने विचारले.

करटकाने दुष्टबुद्धीची गोष्ट सांगितली ती अशी :

दुष्टबुद्धीची कथा

एका गावी दुष्टबुद्धी व धर्मबुद्धी नावाचे दोन वैश्य मित्र रहात असत. धर्मबुद्धी नावाप्रमाणेच चांगल्या स्वभावाचा व सत्यवादी होता. परंतु दुष्टबुद्धीला वाईट संवयी होत्या. परंतु ती गोष्ट धर्मबुद्धीला माहीत नव्हती.

अनेक व्यसनात बुडलेला असल्या कारणाने पुष्कळ पैसे मिळविण्याच्या हेतूने दुष्टबुद्धीने धर्मबुद्धीला व्यापारासाठी दूर देशात जाण्याची सूचना केली. म्हणाला–

"नवनवीन देश पहायला मिळतील खूप फायदा मिळेल आपल्याला अशी संधी हातची दवडून भागणार नाही. तरुण वयात जग पाहयचं नाही तर काय म्हातारपणी पहायचं? म्हातारपणी आपण मुलांना सांगणार तरी काय? आपण जगात कोठे कोठे हिंडलो आणि काय काय पाहिलो? हवा की नाही आयुष्यातला जगाचा अनुभव वांगायला? जगात किती तऱ्हेची माणस भाषा आहेत, वस्त्राभूषणे आहेत, रीती आहेत, किती तऱ्हेचे रिवाज आहेत हे पाहिलं नाहीतर जगून उपयोग तरी काय? परदेश प्रयाणाशिवाय ज्ञान, कला व संपदा विकास पावत नाहीत. चल तर निघू या!"

धर्मबुद्धीने होकार दिला.

दोघे चांगलासा मुहूर्त पाहून निघाले आणि एका अनोळखी देशात सुखरूप येऊन पोचले. त्या देशात फिरत असता धर्म-बुद्धीला एक शंभर सोन्याची नाणी असलेला हंडा सापडला.

तो दुष्ट बुद्धीला म्हणाला–"आपलं नशीब चांगलं आहे. आपण घरी परत जाऊया, चल! धनासाठी विद्येसाठी किंवा कलेसाठी जो परदेशात जातो त्याला त्यातले जे मिळते ते घेऊन स्वदेशी परतणे मनुष्यस्वभावच आहे नाही का रे?"

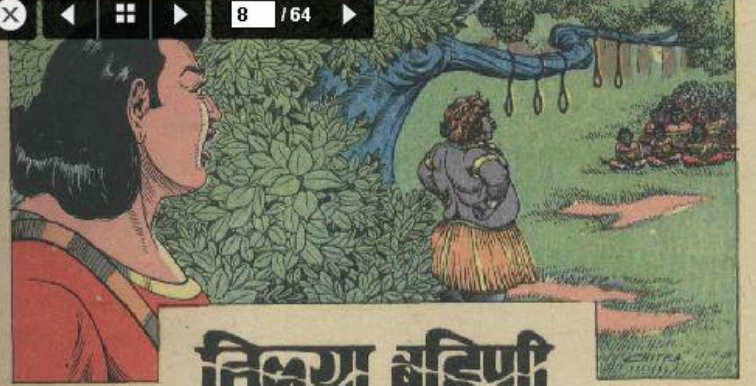
दुष्टबुद्धी लगेच 'हो' म्हणाला. दोघे स्वदेशी परतले.

दोघे आपल्या गावाच्या जवळ पोचले असता धर्मबुद्धी दुष्टबुद्धीला म्हणाला– "मित्रा! जे मिळालं आहे त्यात तू अर्धे घे. आपण लौकरच आपल्या सर्व नाते-वाइकांना बोलावून एक मेजवानी करू या."

परंतु दुष्टबुद्धीच्या मनात स्वार्थ शिरला होता. तो म्हणाला–"मित्रा! आपण अ… आपल्या या प्राप्तीचे इतक्या लवकर प्रदर्शन करणे बरोबर होणार नाही. त्यांच्या मनात लोभ उत्पन्न होईल. याशिवाय जो विवेकवान असतो तो आपल्याजवळच्या संपत्तीचे प्रदर्शन करण्यात शहाणपण मानीत नाहीं. पैसा हा पापकर्माला मूळ कारण होतो. तपस्वी मुनींचे चित्तसुद्धा पैसे पाहून चलबिचल होते. ते राहू दे, हे सोने आपल्या दोघांच्या मालकीचे असेपर्यंत आपली मैत्री जास्तजास्त वाढत जाईल. म्हणून आपण प्रत्येकाने एकेकशे नाणी घेऊन उरलेले आठशे त्या भांड्यासह कोणत्यातरी गुप्तस्थानी जंगलात पुरून ठेवू या. तसं केलं तर हा खजिना आपल्याला लाभतो की नाही तेदेखील कळेल. आपल्याला गरज असेल तेव्हां येऊन आपण घेऊन जात राहू या."

धर्मबुद्धीला त्यात काही संशय आला नाही. दोघे रानात एका निर्जन स्थानी गेले आणि तेथे आपला तो सांठा पुरून ठेवून आपापल्या घरी परतले.

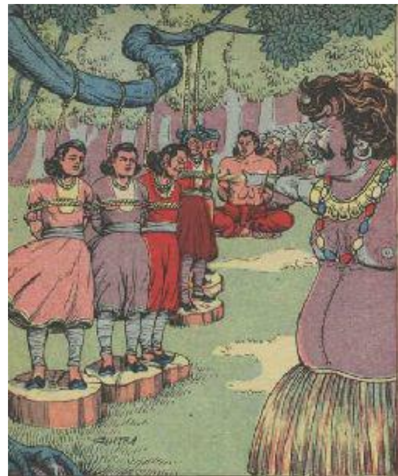
तिळ्या बहिणी

[१४]

[राक्षसाने विहिरीत टाकून दिल्यावर उदयन त्याच्याजवळच्या जादूच्या पंख्याच्या सहाय्याने वर आला. नंतर तो श्रावस्तीला गेला आणि राजाला, राजकन्या सुरक्षित असल्याचे कळवून परतल्यावर त्याला एक भयंकर दृश्य दिसले. झाडाच्या एका फांदीला पांच फास बांधून लोंबकळत सोडले होते व राक्षस तेथे उभा होता. पुढे–]

ते भयंकर दृश्य पाहूनच उदयनचे सर्वांग हादरले. हे सर्व कशासाठी आहे हे त्याला कळेना. स्वतः अदृश्य रूपे राहून संकटात सांपडलेल्यांना सोडवावे म्हटले तर तेदेखील शक्य नव्हते. कारण श्रावस्तीहून परत येते वेळी दुर्दैवाने त्याच्याजवळचे पांढरे भस्म कोठेतरी पडले. म्हणून आपली भावंडे क्षणभराने फाशीवर लटकणार हे माहीत असूनसुद्धा उदयनला आड उभे राहून हात चोळीत बसण्याव्यतिरिक्त काही करतां येईना. प्रत्येक क्षण एकेका युगा-सारखा वाटत होता आणि तरी निरुपाय व असहाय होऊन पहात राहण्याव्यतिरिक्त काही करतां येण्यासारखं नव्हते.

इतक्यात राक्षस त्यानं बांधून ठेवलेल्या पांचही जणांना झाडाजवळ घेऊन गेला. त्याने त्यांच्या मानेभोंवती ते फास टाकले. उदयन अधीर होऊन पुढे जाणार एवढ्यात

"थांबा! असा आवाज त्याला ऐकू आला. उदयन थबकला व आवाजाच्या दिशेने पाहू लागला. तो कोणाचा आवाज होता बरे! तो दाढीवाल्याचा! आवाज होता. उदयनने ते ओळखले. दाढीवाला राक्षसाला सांगत होता–"यांना वांचविण्याच्या हेतूने मी यांचे एक गुपित तुला सांगितले नव्हते. परंतु ते लपवूनसुद्धां मी यांना वांचवू शकत नाही, हे पाहून सांगतो आहे. याशिवाय मी तरी कोठे वांचणार आहे? म्हणून सर्व खरं ते सांगतो. इतके दिवस तुला व मला फसवीत आलेली ही तिघी पोरे तिळी भावंडे आहेत." असंच आणखी काही तो पुढे बोलण्याच्या प्रयत्नात होता.

म्हणाला–"काय, ही तिळी भावंडे आहेत? तू मला पुन्हां फसविण्यासाठी हे बोलतो आहेस, सर्व गप्पा आहेत तुझ्या! ही तिळी भावंडेच आहेत तर ती आजवर मला कशी नाही सांपडली?"

दाढीवाला म्हणाला–"तू स्वतः होऊन यांना सोडलेस." असे सांगून तिळ्या भावंडांच्या दृष्टीत जो दोष होता तो त्याने सांगितला आणि त्यानेच मंत्रवलेले अंजन लावून त्यांचे डोळे बरे केल्याचे ही सांगितले.

ते सर्व ऐकून राक्षस आनंदाने ओरडला–"तरमग मला पाहिजे असलेली पन्नास जुळीमुले पुरी झाली! तू म्हणतो आहेस हे मी खरे मानू का मग? ही मुले जुळी किंवा तिळी आहेत हे कसे समजायचे? त्यांनाच विचारतो थांब!" असे म्हणत राक्षसाने संध्या व निशीथ दोघांकडे वळून विचारले–"हा म्हणतो आहे ते सर्व खरे का रे? खरे लपवायचा प्रयत्न केलात तरी तुम्ही वांचणार नाही, म्हणून खोटे बोलू नका. तुम्ही खरोखरीच तिळी मुले असाल तर एका फार मोठ्या कार्यासाठी तुम्ही प्राणार्पण केल्याबद्दल तुमच्या मनाचे नक्कीच समाधान होईल."

संध्याकुमार व निशीथ दोघांनी ते खरोखरच तिळी भाऊ असल्याचे कबूल केले.

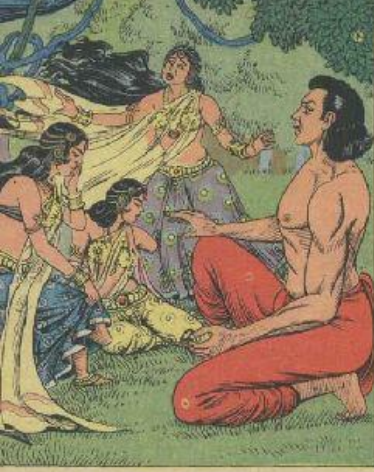
हा दुष्ट दाढीवाला लबाड निघाला तर! त्याला आपण जीवदान दिले. त्याचा प्रत्युपकार त्याने असा केला काय? लगेच जाऊन त्याचे मुंडके उडवावेसे त्याला वाटले. परंतु तेवढ्यात राक्षसाने दाढी-वाल्याला विचारले–"काय रे मग तो तिसरा कोठे गेला?"

दाढीवाला म्हणाला–"तो घरी जाऊन येतो, असे सांगून गेला त्या गोष्टीस एक आठवडा होत आला. आतांपर्यंत यायला पाहिजे होता खरा! वाटेत कोठे संकटात सापडून अडकला की काय कळत नाही! इतक्यात तो येईल असेदेखील मला वाटत नाही."

"बरं ते सोड, जास्त उशीर करतां कामा नये. उद्यांच बली देऊन देवीला प्रसन्न करावे, म्हणतो. त्यासाठी तयारी केली पाहिजे. परंतु तुझ्यावर विश्वास करून सोडून देईन असे मात्र समजू नकोस." राक्षस म्हणाला. नंतर त्याने दाढीवाल्याला संध्याकुमार व निशीथला आणि दोघां शिपायांना एकेका झाडाला बांधून ठेवले मोठ्याने हसत पुन्हां घारीचे रूप घेऊन आकाशमार्गे उडाला.

राक्षस निघून गेल्याबरोबर राग आवरून इतका वेळ पहात राहलेला उदयन तलवार उपसून समोर आला आणि सर्वांत आधी दाढीवाला होता तेथे जाऊन त्याचे मुंडके उडवायला निघाला.

"थांब! अशी घाई करून चालणार नाही. मी म्हणतो आहे ते सर्व शेवटपर्यंत ऐकून नंतर तुला जे वाटेल ते कर." दाढीवाला म्हणाला.

"काय रे ऐकायचे? ऐकले ते पुरे झाले. तुला जीवदान दिले त्याचे ऋण चांगलेच फेडलेस! तुझ्या अंगाची खांडोळी करून टाकली तरी पाप लागणार नाही. आणि आतां थांब कशाला रे म्हणतो आहेस?" असे म्हणत उदयनने त्याची मुंडी धरून विचारले.

"मुला! तुझा गैरसमज झाला त्यात आश्चर्य नाही. तरी मी सांगतो आहे ते ऐक! फक्त या क्षणाला जीव वांचवून

सांगितली. ती मला सांगावी लागली. सुटायला मला दुसरा उपाय दिसलाच नाही. तू माझ्या जागी असतास तर तुलादेखील काही करता आले नसते. माझी ती युक्ती साधली आणि वेळ टळली. तो दुष्ट उद्यांपर्यंत थांबला हे आपले महद्भाग्यच समज!" दाढीवाला म्हणाला.

उदयन विचारात पडला. थोडे नमते घेऊन म्हणाला–"तू म्हणतोस ते खरे मानले समज, उद्या उजाडण्यापूर्वी त्याच्या हातातून निसटून कसे जायचे, सांग!"

दाढीवाला म्हणाला–"त्याही गोष्टीचा मी विचार केला आहे, सांगतो. पहिल्याने या सर्वांना सोडू या!" असे म्हणत उदयनने आणि दाढीवाल्याने संध्याकुमार व निशीथला आणि शिपायांना बंधन मुक्त केले. नंतर त्यांना बरोबर घेऊन सरोवराजवळ गेला. सर्वांना पाहून राजकन्या सरोवरातून बाहेर आल्या.

दाढीवाला उयनला म्हणाला–"ते तांबडे अंजन आण पाहू!"

उदयनने अंजन दिल्याबरोबर दाढीवाल्याने राजकन्यांना जवळ बोलाविले. त्या आल्यावर सुहासिनीच्या हाताला त्याने ते लावले. तिचा तो हात अदृश्य झाला. नंतर सुभाषिणीला बसायला सांगून तिच्या

पाय अदृश्य झाला. आणखी थोडे अंजन घेऊन सुकेशिनीच्या दोन्ही डोळ्यांत त्याने घातले. तिचे दोन्ही डोळे गेले. अशा तऱ्हेने तिघीं राजकन्या विकलांग झालेल्या पाहून उदयन म्हणाला–"हा किती भयंकर युक्ती आहे रे? तू युक्ती करतो म्हणालास ती हीच वाटते?" उदयन संतापाने थरथर कांपत म्हणाला.

"अद्याप तुझी घाई आणि राग संपले नाहीत तर! प्रत्येक गोष्टीविषयी अशी शंका करीत राहलास तर कसं चालायचं?" असं म्हणत दाढीवाल्याने उदयनच्या कानात काहीतरी सांगितले. उदयन थोडा शांत झाल्यासारखा म्हणाला–"तरमग आजपर्यंत कोणत्याही अवयवात व्यंग नाही हे त्याला माहीत असतांना उद्यां आल्यावर त्याला ही व्यंगे दिसली तर त्याला तुझ्यावर संशय येणार नाही का? त्याचा आपल्याला काय फायदा?" उदयनने विचारले.

"ते सर्व नंतर पाहून घेऊ. तूर्त तरी याशिवाय दुसरा मार्ग दिसत नाही. उद्यां राक्षस येण्यापूर्वी आम्ही सर्वांनी, आम्हांला त्याने बांधून ठेवले होते तसे झाडाला बांधून राहले पाहिजे. फक्त तू स्वतःवर पांढरे भस्म टाकून अदृश्यपणे सर्व पहात रहा." दाढीवाला म्हणाला.

उदयनला काय बोलावे सुचेना. म्हणाला–"ते भस्म असते तर इतके कष्ट सहन करण्याची गरजच नव्हती. श्रावस्तीहून परत येत असतां माझ्या हातून ते कोठेतरी पडले आणि हरवले."

"ते म्हणजे हरवले? काही हरकत नाही. तू आम्हांला थोडे देऊन गेला होतास ते आम्ही वापरले नव्हते. हे बघ ते!" असे म्हणत त्याने भस्माची पुडी दिली.

नंतर उदयनने पांचही जणांना पहिल्यासारखे झाडांना बांधून ठेवले आणि स्वतः अदृश्य रूपे तेथेच बसून राहला.

* * *

दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच चक्री वादळ सुरू झाले. राक्षस येण्याची सूचना होती ती सर्वांना. संध्याकुमार, निशीथ, दोघे शिपाई व दाढीवाला झाडाला बांधून राहल्याने अगदी दमून भागून गेल्यासारखे सोंग करून बसले होते. थोड्या वेळाने राक्षस आलाच. त्याच्याबरोबर खांद्यावर कुऱ्हाडी घेऊन दोघे चांडाळ येत होते. त्यांच्या पाठीमागून दासदासीची एक मिरवणूकच हातात फुलाच्या माळा वगैरे घेऊन येत होती.

राक्षस संध्याकुमार, निशीथ वगैरे होते त्या जागी आल्याबरोबर त्याच्यासाठी बसायला तयार करून ठेवलेल्या सिंहासना-[illegible] त्या दासदासींना म्हणाली–"[illegible] सर्वांना स्नान वगैरे घालून, नवी वस्त्रे नेसायला अंगात घालायला द्या आणि त्यांना सजवून एकेक करून घेऊन या."

सर्व आपापली कामें करण्यात गर्क होऊन गेले. एकजण स्नान घालीत होता तर आणखी एकजण वस्त्रालंकार घालून सजवण्यात गुंतला होता. नंतर प्रत्येकाला आणून राक्षसासमोर उभे करण्यात येत होते. राक्षसाच्या आनंदाला पारावारंच नव्हता. आज त्याच्या आयुष्यातला अत्युत्तम दिवस उजाडला होता. समोर उभे असलेल्या राजकुमारांना व राजकन्यांना पाहून राक्षस नाव गांव सांगून तो त्यांना चांगला ओळखत असल्याचे दर्शवीत होता. म्हणत होता–"तू कनकपुरीची राजकन्या नाही का? तू अवंतीशाच्या राजभवनाची कांती वाढवणारी, होय ना? आणि तू काय रे मणिपूरचा युवराज नाही का?"

इतक्यात एक दासी एका राजकन्येला घेऊन येत म्हणाली–"हे काय मालक? या आंधळीला कशाला आणून ठेवलेत येथे? देवीला ही मान्य होईल का?"

राक्षस थक्क होऊन पहात गरजला–"आंधळी!" आणि सिंहासनावरून उतरून [illegible]

इतक्यात आणखी एक दासी येऊन विचारू लागली–"या मोडक्या हाताच्या मुलीला कसे काय घेऊन आलात प्रभो? आणि एका राजकन्येला समोर उभे केले.

आतां मात्र राक्षस स्वतःला आवरू शकला नाही. डोळ्यांतून आग पाखडत ओरडला–"लबाडी, लुच्चेगिरी! विश्वास-घात!" त्याच्या आवाजाने सर्व आसमंत हादरले.

इतक्यात आणखी एक दासी एका राजकन्येला घेउन आली व म्हणाली–"हीला तर पायच नाहीत, मालक!" असे म्हणत तिने बरोबर उचलून आणलेल्या राजकन्येला दाखविले.

राक्षसाच्या सर्वांगाचा भडकाच उडाला. तो सरळ दाढीवाल्याजवळ गेला व झाडा सकट त्याला गदगदा हालवीत–"हा काय रे विश्वासघात? मी या मुलींना हसत खेळत असलेल्या, कोणतेही व्यंग नसलेल्या पाहून आणून ठेवले होते आणि आतां ही व्यंगे कोठून आली रे? हे तुझेच काम आहे. खरं काय ते बोल नाहीतर तुलाच पहिल्याने बलिस्तंभावर उभा करतो."

दाढीवाला न घाबरतां अगदी शांत आवाजात म्हणाला–"ओरडून आदळआपट करून काय मिळणार? मीच हे काम केलं असलं पाहिजे, असाच संशय आहे ना तुझा माझ्यावर? एक क्षणभर धीर धरलास तर सांगतो. ऐक आणि नंतर तुला वाटेल ते कर."

"बस बस! पुरे कर! सर्व तयारी करून आलो आणि तू यात विष काल-वलेस! तरी लवकर बोल काय म्हणायचे आहे ते!" राक्षस म्हणाला.

"त्यांच्या अंगात हे व्यंग कसे आले, हे मला माहीत नाही. परंतु एक गोष्ट झाली असेल, असे मला वाटते. हे सर्व करण्याची युक्ती आणि शक्ती एकट्या त्या उदयन मध्ये आहे, एवढे मी नक्कीच सांगू शकेन. त्या तिघांचा मी दृष्टिदोष दूर केला तेव्हां त्यांना माझे सर्व गुपित कळले. त्या वेळी माझ्याजवळची अंजने वगैरे त्याच्याकडे राहून गेली होती. तो जिवंत असेल तर तो कोठे तरी तुला सापडेलच. तेव्हां त्याच्याचकडून यांची ही व्यंगे तुला दूर करवून घेता येतील. तोंपर्यंत या पोरांना असेच झाडाला बांधून ठेव. मी एवढाच सल्ला या वेळी देऊ शकत आहे. नंतर तुझी मर्जी!" दाढीवाला म्हणाला.

"ठीक! तरमग या खेपेस तो कोठे सापडला तर माझ्या हाती मेलाच समज!" [illegible] असे म्हणत राक्षस संध्याकुमार, निशीथ, शिपाई व दाढीवाला सर्वांना एका दोर-खंडाने बांधून आपल्याबरोबर ओढून घेऊन गेला.

उदयन ते सर्व गुप्त रूपे पहात राक्षसा-पाठीमागून जात होता. राक्षस एका पाचोळ्याच्या ढिगाजवळ थांबला. घारीचे रूप घेऊन त्याने आपले पंख पसरले व जोराने हलविल्याबरोबर सर्व पाचोळा उडून गेला आणि त्या जागी जमिनीत एक दार निघाले. त्या दारातून राक्षसाने आपल्या कैद्यांना आत कोंबले आणि पाचोळ्याच्या ढिगाऱ्याखाली दार झांकून ठेवून दिले.

जुळ्या राजकन्यांवर कडक नजर ठेवा-यला सांगून सर्व दासदासींना दरडावून बजावून निरनिराळ्या कामावर नेमले आणि अंगात व्यंग्य असलेल्या सुहासिनी, सुभाषिणी व सुकेशिनी तिघींना घेऊन घारीच्या रूपे निघून गेला. (क्रमशः)

श्रेष्ठ दान

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो परत झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला, तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा! तू जे कष्ट सहन करीत आहेस त्याचा पुण्यलाभ तुला किती होईल, कोणाला सांगता येणार नाही. पुण्य कार्यात कोणते मोठे व कोणते लहान, हे निश्चयपूर्वक सांगता येणे कोणालाही शक्य नाही. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला एक गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फारपूर्वी एका देशात एका गावी श्रीपती नावाचा एक वाणी आणि रघुनाथ नावाचा एक शेतकरी रहात असत. दोघांची घरची स्थिती चांगली होती. दोघे चांगल्या स्वभावाचे होते. श्रीपती पुष्कळ दानधर्म

करी. तो गावात एक उदार दानी म्हणून प्रसिद्ध होता.

एकदा श्रीपतीचे घर ज्या रस्त्यावर होते त्या रस्त्याने एक तरुण जात असतां कडक उन्हामुळे आणि भुकेमुळे भोवळ येऊन रस्त्यात पडला. श्रीपतीने धावत जाऊन त्याला सावलीत आणले. त्याच्या तोंडावर पाणी शिपडल्यावर त्याला शुद्ध आली. नंतर त्याने त्याला तो कोण, काय व भोवळ कां आली, सर्व विचारून घेतले.

तो तरुण एक भिकारी होता. त्याला दोन-तीन दिवस खायला काही मिळाले नव्हते. श्रीपतीने त्याला पोटभर खायला घातले आणि झोपून रहायला एक चटई दिली.

आणि झोपून उठल्यावर दुसऱ्या दिवशी त्याचा निरोप घेऊन निघून गेला.

तो तरुण दिवसभर गावात फिरला, परंतु त्याला कोठे काही खायला मिळाले नाही. रात्री तो पुन्हां श्रीपतीकडे आला आणि जेवून खाऊन झोपला.

रघुनाथने श्रीपतीला भेटून विचारले–"काय रे, श्रीपती! गेले दोन दिवस तुझ्याकडे एक जण जेवतो खातो आहे, कोण तो?" श्रीपतीने सर्व सांगितले. तिसऱ्या दिवशी उजाडल्याबरोबर रघुनाथ त्या तरुणाला भेटून म्हणाला–"तु दिसतो आहेस तरुण. तुझे हातपाय तर धडधाकड दिसत आहेत. तेव्हां काहीतरी काम करून स्वतःचे पोट भरण्याचे सोडून तू भीक मागायला काय लागला आहेस?"

तो तरुण म्हणाला–"हे पहा दादा! मी आपल्या आईवडिलांचा एकुलता एक मुलगा असल्याकारणाने त्यांनी मला लाडात वाढविले. मला कोणतेही काम येत नाही की कोणते कसब माझ्यात नाही. काल परवांपर्यंत आईवडिलांची सावली होती. दोघं अकस्मात् गेल्यावर भीक मागण्या खेरीज दुसरा मार्ग राहला नाही मला!"

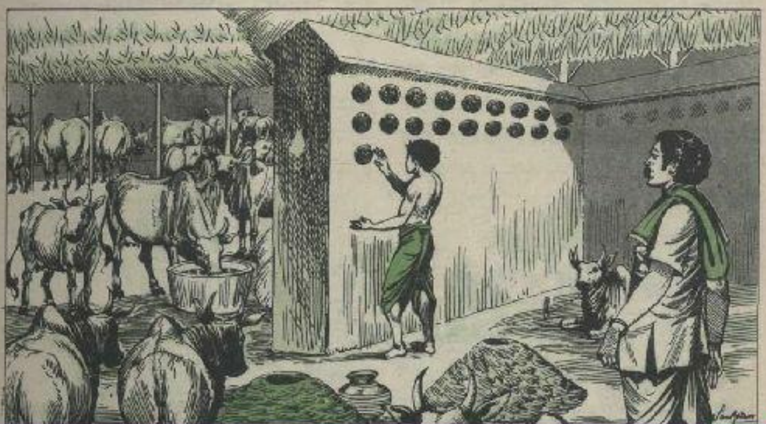
रघुनाथ थोडा वेळ विचार करून म्हणाला–"भल्या माणसा! मग भीक

ण्याची सुद्धा गरज नाही. तुझ्यासारखे माझ्याजवळ पुष्कळ काम करीत आहेत. शेण्या गोवऱ्या लावून त्या विकायला शिकवितो मी." असे सांगून रघुनाथ त्या तरुणाला गोठ्यात घेऊन गेला. तेथे शेण्या कशा लावायच्या त्या तरुणाला दाखविल्या, वाळलेल्या शेण्या गावात नेऊन कशा विकायच्या त्याला समजावून सांगितले.

त्या तरुणाला थोड्याच दिवसात त्या कामाची चांगली संवय झाली. तो दररोज शेण्या लावून वाळलेल्या गावात नेऊन विकू लागला. जे पैसे मिळत त्यातले अर्धे रघुनाथाला देई आणि अर्ध्यांवर त्याचा उदरनिर्वाह चांगला चाले.

काही दिवसांनी एकाएकी दुष्काळ पडला. त्या देशाच्या राजाने भटांब्राह्मणांना बोलावून त्या परिस्थितीत काय करायचे असे विचारले. तेव्हां ते म्हणाले–"दानधर्म करून श्रेष्ठ पुण्य संपादन केलेल्या एखाद्या पुण्यवान माणसाने आपले अर्धे पुण्य दान केल्यास पाऊस पडेल आणि दुष्काळ जाईल."

परंतु श्रेष्ठ दान कोणते हे कसे ओळखायचे ते मात्र कोणी सांगू ककला नाही. तेव्हां राजाने राज्यभर दवंडी पिटविली की देशात दानधर्म करून जर कोणी पुण्य संपादन केले असेल त्याने आपले अर्धे पुण्य पणाला लावून दुष्काळ टाळायला पुढे यावे. म्हणून अनेक पुण्यवान राजवाड्यात येऊन

पुण्यदान यज्ञात आपल्या अर्ध्या पुण्याची शास्त्रोक्त आहुती टाकू लागले. परंतु दुष्काळाच्या परिस्थितीत थोडादेखील बदल झाला नाही.

परंतु राजाने कोणत्याही प्रकारे कंटाळा न करता दानयज्ञ चालू ठेवला. पुण्यदान यज्ञाची बातमी श्रीपती व रघुनाथ दोघांच्या कानावर आली व उशीर झाला होता तरी दोघे राजधानीत दाखल झाले. श्रीपतीने प्रथम आपल्या अर्ध्या पुण्याची आहुती वाहिली. नंतर रघुनाथाने आपल्या अर्ध्या पुण्याची आहुती टाकली आणि आश्चर्य म्हणजे त्या पाठोपाठ आकाशात ढग दिसू लागले. थोड्याच वेळाने मोठा पाऊस पडला आणि दुष्काळाने पाठ फिरविली.

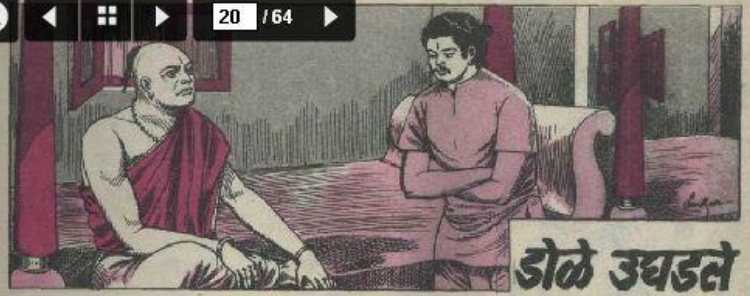
वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला– "राजा! श्रीपतीने आयुष्यभर दानधर्म करून थोर दानी म्हणून एवढा नावलौकिक संपादन केला होता. परंतु त्याच्या पुण्याई-पेक्षा रघुनाथाची पुण्याई कशी काय मोठी ठरली? अन्नदानापेक्षा थोर पुण्यकार्य दुसरे आ[illegible] [illegible] परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

तेव्हां विक्रमादित्य म्हणाला–"श्रीपतीने भूक लागताच अन्नदान करून आणि उपाशी माणसावर फार उपकार करून पुण्य संपादन केले हे खरे आहे. परंतु रघुनाथाने तर अनेकांना स्वकष्टार्जित पैशाने उदरनिर्वाह करायला शिकविले. एक दोन वेळा नव्हे तर आयुष्यभर त्यांना पोटा पाण्याची काळजी उरली नाही. म्हणून रघुनाथाचे पुण्यकार्य निःसंशयच जास्त थोर म्हटले पाहिजे. ते विद्यादान होते. विद्यादान हे सर्वांत श्रेष्ठ दान आहे, ह्यात कोणतीही शंका असण्याचे कारणच नाही."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौनभंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

डोळे उघडले

रामपूर नावाच्या गावी बापूरावांना गावातले एक प्रतिष्ठित नागरिक म्हणून लोक ओळखत. घरात सर्व सुखसोयी करून घेण्यास खूप ऐश्वर्य होते आणि बायको तर सुग्रीणच होती. म्हणून बापू-रावांना कोणत्याही गोष्टीची काळजी म्हणून नव्हती. त्यांना मूल नव्हते, परंतु ईश्वराच्या कृपेने मदनाच्या पुतळ्यासारखा मुलगा झाला. पण मुलगा वाढू लागला तसतशी त्यांची काळजी वाढू लागली.

त्यांचा मुलगा नारायण लहानपणा-पासूनच व्रात्य व खोडकर निघाला. अजून लहान आहे, पुढे सुधारेल या विचाराने बापूरावांनी थोडे दुर्लक्ष केले. परंतु मुलगा वाढत गेला तशी त्याला शिगें फुटत गेली. तो कोणाचे ऐकत नसे. दहावे वर्ष लागले होते, पण 'ओ ना मा' सुद्धा येत नव्हता. त्याचं मन खेळातून काढून अभ्यासाकडे लावण्याचा बापूरावांनी खूप प्रयत्न करून पाहिले. परंतु त्यांना यश आले नाही. पुढे त्याचे कसे होणार या विचाराने बापू रावांना झोप येईनाशी झाली.

अकस्मात् त्यांच्या घरी एक थोर विद्वान व मुलांना शिकविण्यात अत्यंत हुशार असे त्यांचेच गुरुवर्य विद्यानाथ आले. त्यांच्या कृपेनेच आपल्याला एवढे ऐश्वर्य लाभले असे बापूरावांना वाटत असे. असे गुरुवर्य संकटसमयी आपल्या घरी देवासारखे धावून आले असे बापूरावांना वाटले. विद्यानाथ कोणत्यातरी कामासाठी त्या गावी आले होते. तेव्हां आपल्या शिष्याला भेटून जावे असे सहाजिकच त्यांना वाटले. बापूरावांनी मन मोकळे करून आपल्या गुरूसमोर मुलाचा प्रश्न काढला.

विद्यानाथ हसून म्हणाले–"लहानपणी मुले लाडात वाढली, म्हणजे असे होते.

बरं तर, मी तुझ्या मुलाची गाडी रुळावर येते का, पाहतो."

त्या दिवशी संध्याकाळी नारायणाला बोलावून ते त्याच्याशी बोलत बसले. त्याला कोणी नवा नवखा माणूस असला म्हणून भय किंवा भीती वाटत नसे. कोणी मोठा वडीलधारा आला म्हणजे त्याच्याशी नम्रपणे वागावे, त्याला याचे ज्ञान नव्हते. मला खेळाशिवाय काही आवडत नाही,' असे नारायणाने विद्यानाथाला सांगितले.

"अस्सं! तर बरंच झालं! तू कोण कोणते खेळ खेळतोस, मी पाहणार आहे. मला आवडले तर मीदेखील खेळेन. काही वाच लिही असा उच्चारही तुझे बाबा

करतो." विद्यानाथ म्हणाले.

ते ऐकून नारायणाचा उत्साह वाढला. तो त्यांना म्हणाला–"घरात बसून खेळायचे खेळ मला नाही आवडत. माझे खरे खेळ पहायचे असतील तर गावाबाहेर डोंगरावर जावे लागेल."

विद्यानाथ म्हणाले–"एवढेच ना? चल!"

दोघे गावाबाहेरच्या डोंगराच्या वाटेने निघाले तेव्हां वाटेत गावकरी भेटत. ते विद्यानाथांना वाकून नमस्कार करू लागले. ते पाहून नारायणाला आश्चर्य वाटले व त्याने, "हे लोक असे नमस्कार कां करताहेत हो?" विचारले.

"ते सांगतो, पाठीमागून. पहिल्याने मी तुझे खेळ पाहणार आहे!" विद्यानाथ म्हणाले.

डोंगराजवळ बरीच मुले होती आणि निरनिराळे खेळ खेळत होती. नारायणाला पाहून उत्साहाने पुढे धावत आलेली मुले, बरोबर विद्यानाथांना पाहून थबकली.

"काही हरकत नाही रे! हे आपले खेळ पहायला आले आहेत. या आपण सारे खेळू या!" असे सांगून नारायणाने त्यांच्या मनातली भीती काढून त्यांना खेळायला बोलाविले.

खेळ खेळत राहली. विद्यानाथांना एकही खेळ आवडला नाही. राग आला असूनही विद्यानाथ शांतपणे सर्व पहात राहले.

काही वेळाने त्यांनी नारायणाला बोलावून विचारले–"काय रे, तू मघां मला विचारलेस की लोक मला असा नमस्कार कां करतात? तुला कोणी असा नमस्कार केलेला आवडेल का?"

"आवडेल, कां नाही? पण त्यासाठी काय करावे लागेल हो?" नारायणाने बेफिकीरपणे विचारले.

"त्यासाठी तुला हे खेळ बंद करावे लागतील, कदाचित्! सर्व तुला आदराने नमस्कार करू लागतील, असा तुला करू शकेन मी. आहेस का तयार, बोल!" विद्यानाथांना विचारले.

पण नारायण सामान्य होता का? त्याने बेफिकीरपणे उत्तर देत विचारले–"मी खेळायचं बंद केलं समजा, पण लोक माझा आदर करू लागतील असा तुम्ही मला करू शकाल कशावरून?"

"या जागात मला अशक्य असाध्य असे काहीच नाही. माझ्या मनात एकदा आलं की कोणत्याही वस्तूला किंवा व्यक्तीला गौरव किंवा आदर नक्की मिळालाच पाहिजे!" विद्यानाथ आत्मविश्वासाने व निःसंधिग्धपणे म्हणाले.

नारायण ते थट्टेत उडवून देत हसत इकडे तिकडे पहात काही अंतरावर जमिनी-

वर पडलेला काळा दगड पायाने विद्यानाथांच्या बाजूला ढकलीत म्हणाला–"या दगडाचा गौरव वाढवू शकाल का?"

विद्यानाथ थोडीदेखील माघार न घेता म्हणाले–"या दगडाचा केवढा आदर होतो हे तू उद्यांच पहा, स्वतःच्या डोळ्यांनी!" असे सांगून ते तो दगड घेऊन निघाले.

"वेडा पीर दिसतो आहे!" अशा तऱ्हेने सर्व मुले खदखदां हसली.

मात्र नारायण विद्यानाथांना तो दगड उचलून नेतांना पाहून थक्कच झाला.

दुसऱ्या दिवशी नारायण झोपून उठला तेव्हां त्याच्या घरातल्या माजघरात त्याला कोणत्यातरी उत्सवाची गडबड दिसली. तो पहायला गेला तर एका मेजावर श्रीकृष्णाच्या सजीवनमूर्तीसारखी मूर्त होती. एकेक जण येऊन पाळीपाळीने नमस्कार करून जात होता. विद्यानाथ तेथेच होते. त्यांनी नारायणाला तेथे आलेला पाहून खुणेने बाहेर यायला सांगितले. "काल तूं पायाने ढकललास तोच हा दगड. त्याला काळा अ[illegible] सर्व नमस्कार करू लागले आहेत. आतां तरी तुला माझ्या हाताची किमया कळली की नाही?" त्यांनी नारायणाला विचारले.

नारायण तोंड थोडे बारीक करून म्हणाला–"तो दगडच होता म्हणून तो तुम्ही म्हणालात तसे ऐकून तुमच्या समोर वांकला. मी इतक्या सहज वांकणार नाही. दहा जणांकडून माझा गौरव करविणे तुम्हांला शक्य होणार नाही."

विद्यानाथ आतां मात्र जोराने हंसले व म्हणाले–"वेडया! सर्व तुझा गौरव करू शकतील असा मी तुला करू शकलो नाही तर त्यात माझा अपमान काहीच नाही. तुझ्यापेक्षा तो दगड शतपटीने बरा असे लोक म्हणतील, त्याचा विचार कर."

ते ऐकून मात्र नारायण निरुत्तर झाला. त्याचे डोळे उघडले. तो वडिलांचा निरोप घेऊन विद्यानाथांबरोबर विद्याभ्यास करण्यासाठी निघाला.

भुतांच्या लग्नाची मेजवानी

एका गावाच्या दक्षिणेकडील दाट जंगलात एका चिंचेच्या झाडावर काही भूत पिशाच झालेल्या महिला रहात होत्या. त्यांच्यांत एक लहान तरुण भुतीण होती. संसारसुख उपभोगायला मिळण्यापूर्वीच तिला मरण आले. म्हणून तिला वाटे की पुन्हां मनुष्य होऊन लग्न करावे आणि संसारसुख अनुभवावे. तशी तीव्र इच्छा तिच्या मनात उत्पन्न झाली.

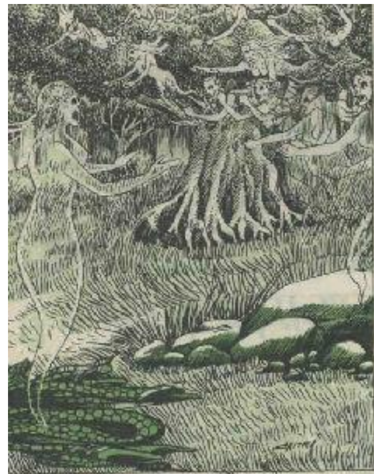
एकदा तिला मुळीच राहवले नाही, तेव्हां तिने मनांतली इच्छा इतर भुतिणीजवळ व्यक्त केली. ते ऐकून सर्व भुतिणी हंसू लागल्या. म्हणाल्या–"वेडे! पुन्हा कशाला ग, त्या विहिरीत उडी घ्यायचा विचार तुझ्या मनात आला? सुटलीस त्या संसाराच्या जाळ्यातून, त्याबद्दल खूष व्हायच्याऐवजी, तुला हे काय ग, सुचले?"

"सासूचा छळ, तरुण नणदेचा सोसावा लागणारा त्रास, हा सर्व असह्य झाला तेव्हां मी गळ्याला फांस लावून घेऊन सुटले!" आणखी एकजण म्हणाली.

"सासूनणंद कोणी नसेल असेच घर पाहून लग्न करीन म्हणजे झालं!" तरुण भुतीण म्हणाली. दुसऱ्या दिवशी काळोख पडू लागताच ती तरुण भुतीण एका सुंदर तरुणीचे रूप घेऊन काही अंतरावरच्या एका पडक्या धर्मशाळेच्या पडवींत रडत बसून राहली.

थोडया वेळाने एक तरुण व सुंदर युवक तिला येत असलेला दिसला. त्याला पाहून ती तरुण भुतीण खूष झाली व त्याची नजर आपल्याकडे वळावी यासाठी आणखी जोरजोराने रडू लागली.

"कोण हो तुम्ही? इतका काळोख पडला आहे आणि येथे एकटया बसला आहां?" त्या तरुण युवकाने विचारले.

ती तरुण भुतीण ओक्साबोक्शी रडत हुंदके देत म्हणाली–"मी शेजारच्या गावची राहणारी. आईवडील एकाकी मला अनाथ सोडून निघून गेले. पुढलं आयुष्य कसं घालवायचं...!"

तो तरुण युवक सहानुभूती दर्शवीत म्हणाला–"कोणाशीतरी लग्न करून घे म्हणजे झालं!"

"म्हणायला सोपं आहे हो, परंतु हुंडा द्यायला नसल्यावर माझ्याशी लग्न करायला कोण तयार होणार?" तरुण भुतीण म्हणाली. "तुला हरकत नसेल तर मी आहे तुझ्याशी लग्न करायला तयार!" तो तरुण युवक म्हणाला.

त्रास मुळीच सहन होणार नाही, सांगून ठेवते!" तरुण भुतीण म्हणाली.

"मला या जगात कोणी नाही. मी एकटा आहे. मोठा थोरला वाडा आहे स्वतःचा!" तो तरुण युवक म्हणाला.

"तरमग चला आपण आपल्या घरी जाऊ!" असं म्हणत ती उभी राहली.

त्या तरुणाचे घर गावाच्या वेशीबाहेरच होते. दुसऱ्याच दिवशी दोघांनी लग्न करून घेतले आणि त्या घरात राहू लागली. त्यांचा संसार थाटला.

. मध्यरात्रीच्या सुमारास नवरा चांगला झोपला असल्याची खात्री करून घेऊन ती ज्या चिंचेच्या झाडावर रहात होती तेथे आली.

"ते पहा कोण आल आहे ते. पकडा तिला आणि फाडून खा!" भुतिणी तरुण भुतिणीला मानव रूपात असल्यामुळे न ओळखून ओरडू लागल्या.

तरुण भुतिणीने त्यांचा आरडाओरडा ऐकला. काही वेळ हसली आणि स्वस्व रूपात प्रगट झाली.

सर्व भुतिणी तिला पाहून विचारू लागल्या–"हात तिच्या तूच का? तू ज्या कामासाठी गेली होतीस त्यात काही यश आलं का?"

सासू नाही की नणंद नाही. खूप मोठा वाडा आहे." तिखटमीठ लावून तरुण भुतीण अशा लांबलांब थापा मारू लागली.

"कसा आहे ग तुझा नवरा? संसार कसा काय चालला आहे?" एका भुतिणीने विचारले.

"माझे यजमान म्हणतेस? एक माणिक आहे माणिक! माझ्यासाठी जीव द्यायला तयार होईल? आमचा संसार निर्विघ्न चालू झाला आहे. आमचं खूप जमतं आहे. बरं तर मी येते आता. त्यांची झोप मोडली व मी जवळ नसले तर काय विचार करतील कोणास ठाऊक?" म्हणत तरुण भुतीण जायला घाई करू लागली.

"हो ग! जा की, कोण अडवितो आहे तुला? पण, आम्हांला लग्नाची मेजवानी नाही का देणार?" भुतिणींनी विचारले.

तरुण भुतीण काही वेळ विचार करून म्हणाली–"हो, देते! उद्यांच देते! उद्यां संध्याकाळ झाल्यावर तुम्ही सर्व माणसाचे रूप घेऊन माझ्या घरी या. मी तुमची ओळख माझ्या मैत्रिणी म्हणून यजमानांना करून देईन. मध्यरात्रीच्या सुमारास त्यांना कळू दिल्याशिवाय आपण आपल्या परीने मेजवानी करू या." असे सांगून पुन्हां मनुष्य रूपात घरी परत आली.

दुसऱ्या दिवशी काळोख पडल्यावर सर्व भुतिणी तरुण भुतिणीच्या घरी आल्या.

तरुण भुतिणीने तिला काहीच माहीत नसल्याचे सोंग करीत दार उघडले व म्हणाली–"अरे, तुम्ही एकदम सगळ्या जणी गट करून आल्यात की ग!" नंतर तिने त्या सर्वांची नवऱ्याला बोलावून ओळख करून दिली.

"नंतर आपल्या नवऱ्याला म्हणाली– "आज तुम्ही खाली झोपा. मी मैत्रिणीं-बरोबर वर माडी वर झोपते!" असे सांगून सर्वांना घेऊन ती माडीवर गेली.

मर्ध्यरात्र उलटण्याची वेळ होती. नवरा छान झोपला असेल असे समजून तरुण भुतिणीने मेजवानीची तयारी भराभर केली.

"आम्हांला हा मानवदेह् उचलून नेणे नको झालं बाई!" सर्व भुतिणी म्हणाल्या आणि त्यांनी भूत रूप घेतले.

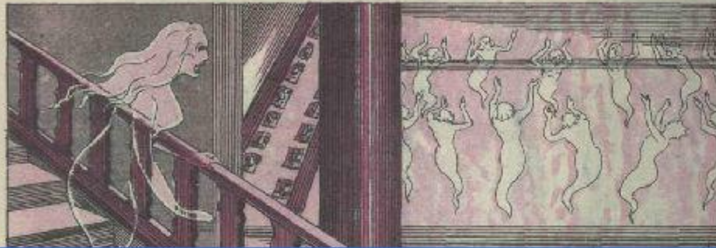
मेजवानीची सर्व तयारी झाली सर्व भुतिणी टाळ्या वाजवून तालावर आरडा-ओरडा करीत नाचू लागल्या. नंतर त्या सर्व मेजवानीला बसल्या. तेव्हां एक म्हातारी भुतीण म्हणाली–"आपला हा आरडा-ओरडा ऐकून तुझ्या नवऱ्याची झोप मोडली असली तर आपलं बिंग फुटलंच. म्हणून तू हळूच खाली जाऊन पाहून कां नाही येत?"

तरुण भुतीण उठून जिन्यापर्यंत गेली व थांबून कानांवर दोन्ही हात ठेवून मोठ्यानें ओरडली. खाली अंगणात सुमारे तीस चाळीस भुते नाचत होती. सर्व पुरुष होते. तीदेखील मेजवानीला बसायला तयार होती.

तिचे ज्या तरुणाशी लग्न झालं होतं तोसुद्धां तिच्या सारखाच भूतयोनीत पोचलेला तरुण होता, हे तिने ओळखलं. तिच्या सर्वांगाचा भडका उडाला. सर्व भूत मैत्रिणींना बरोबर घेऊन नरभूते नृत्य करीत होती त्यांच्यावर तिने हल्ला केला.

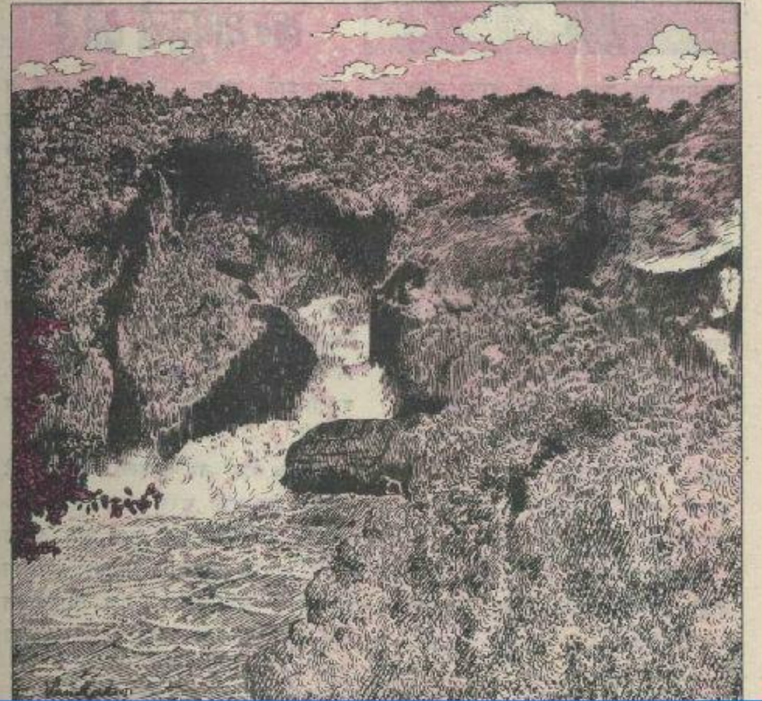
सर्व भुते आनंदाने ओरडत नाचू लागली. मेजवानीचे जेवण जेवल्याशिवायच सर्व आपापल्या स्थानी निघून गेली.

त्यानंतर त्या तरुण भुतीणीने कधी पुन्हां लग्नाची गोष्ट काढली नाही.

१६४. नाइल नदीचे उद्गमरूप

सात हजार वर्षांपूर्वी इजिप्त देशाची सभ्यता सुरू होण्यास कारणभूत झालेली नाईल नदी व्हिक्टोरिया सरोवरात उद्गम पावून डोंगरात वहात जात अल्बर्ट सरोवराला जाऊन मिळते. अल्बर्टजवळ तिचा जो धबधबा आहे तो चित्रात दिसत आहे.

कन्यापूरचे कोडे

कन्यापूरचा राजा सुपर्ण याला मूलबाळ नाही म्हणून तो व राणी फार काळजीत पडले. लग्न होऊन वीस वर्षे लोटली होती. परंतु मुलगा किंवा मुलगी काहीच प्राप्त नव्हते. एकदा राजवाड्यात एक मुनी आले व त्यांनी विष्णूचे वाहन जो गरूड त्याला तपश्चर्या करून प्रसन्न केल्यास त्याच्या कृपेने नक्की संतानप्राप्ती होईल असे सुपर्ण राजाला सुचविले. सुपर्ण राजाने पर्वतावर जाऊन गरुडाचे स्मरण करून घोर तपश्चर्या केली. सुदैवाने त्याला यश आले आणि एका आठवड्याने गरूत्मंतचा राजाला साक्षात्कार झाला. त्याने राजाला विचारले–"काय रे बाबा! मला आळवण्याचे कारण काय? कोणता वर पाहिजे तुला?"

सुपर्ण म्हणाला–"प्रभो! मला मूलबाळ नाही. तुझा अनुग्रह झाला तर संतान प्राप्ती होईल!"

गरूडाने त्याला एक फळ दिले व म्हणाला–"हे तू आपल्या राणीला खायला दे. ती गरोदर होऊन तिच्या पोटी जे काही जन्मेल त्याला हात लावल्या शिवाय तसेच राहू द्यावे लागेल."

ते फळ खाल्यावर राणी गरोदर असल्याचे कळले. दहाव्या महिन्यात तिच्या पोटी एक अंडे जन्मले. ते एखाद्या बदकाच्या अंड्या एवढे मोठे होते. राजाने ते तसेच जमिनीवर राहू दिले. दररोज त्याची थोडी थोडी वाढ होऊ लागली.

अशीच काही वर्षे लोटली. एके दिवशी राजाला एकाएकी मरण आले. त्या वेळे-पर्यंत ते अंडे बरेच मोठे झाले होते. राजा मरण पावला त्याच्या बरोबर सहाव्या दिवशी ते अंडे फुटले आणि त्याच्यातून दोन सुंदर राजपुत्र बाहेर आले. त्यांच्या अंगावर राजकुमारांना साजेल अशीच सुंदर वस्त्रे होती. एकाचा पोशाख निळ्या रंगाचा होता, त्याचे नाव नीलकुमार असे होते. एकाच्या अंगावर तांबड्या रंगाची वस्त्रे होती, त्याचे नाव रक्तकुमार होते. दोघे एकदम म्हणाले–"आम्ही सुपर्णाचे राजकुमार आहो." निळी वस्त्रे धारण करणारा म्हणाला–"माझे नाव नीलकुमार!" दुसरा तांबड्या रंगाची वस्त्रे असलेला राजकुमार म्हणाला–"माझे नाव रक्त-कुमार!"

प्रधान राणीला बोलावून घेऊन आला. राणीने दोघांना आशीर्वाद दिला.

दोघे म्हणाले–"आम्ही या राज्याचे वारस दार आहो, आम्हांला गादीवर बसवावे नाही तर अर्धे अर्धे राज्य दोघांना वांटून द्यावे."

प्रधान विचारात पडला. दोघे एकाच वेळी जन्मले. लहान कोण आणि मोठा कोण ठरविणे अशक्य होते. दोघांचा हक्क गादीवर समान होता. म्हणून प्रधानाने विचारले–"राज्य तर एकच आहे. एकच सिंहासनही आहे. दोघे एकाच वेळी कसे काय राज्य करणार?"

"तरमग राज्याचे दोन सारखेसारखे वांटे करा. प्रत्येकजण आपापल्या वांट्याच्या राज्यावर राज्य करील." दोघे म्हणाले.

"राज्य मुळात फार लहान आहे. प्रजेला ते कदाचित आवडणार नाही." प्रधानाने शंका केली.

"प्रजेची आवड आणि नावड बघण्याचे कारणच काय? राजे आम्ही दोघे होणार, आमची ती इच्छा पूर्ण झालीच पाहिजे. नीलकुमार होय की नाही रे?" रक्त-कुमाराने त्याला विचारले.

नीलकुमाराने त्या गोष्टीस होकार देत म्हटले–"त्या सर्वाचा विचार आम्ही करावयाचा आहे. तुम्ही किंवा प्रजेने नाही.

प्रधान म्हणाला–"ठीक! ते मान्य! पण दोन वांटे करायला थोडा अवधी लागेल. निदान तीन महिने तरी लागतीलच. त्याहून कमी अवधीत सर्व कामे पुरी होणे शक्य नाही."

[illegible] तीन महिन्यांचा अवधी घ्या. मात्र तूर्त आमच्या राहण्याची व्यवस्था निरनिराळ्या वाड्यात करून द्या." दोघे राजकुमार म्हणाले.

प्रधानाने दोघां करितां दोन सुंदर राजवाड्यांची व्यवस्था करून दिली आणि राज्याचे वाटे एकसारखे कसे करून द्यायचे याविषयी विचार करू लागला.

"राज्याचे दोन वांटे करून देता येतील. परंतु सरोवर कसे वांटून द्यायचे?" उप प्रधानाने विचारले.

राज्याच्या उत्तरेला एक फार मोठे व सुंदर सरोवर पूर्वेकडून पश्चिमेपर्यंत पसर-लेले होते. त्याच्या मधोमध दक्षिणोत्तर बांधासारखे दगडाचे ढिगारे होते. परंतु एका जागी सुमारे शंभर वाराची जागा फक्त पाणीच होते. तेवढ्या भागावर दगडाचा बांध घातला तर सरोवराचे दोन भाग करता येण्यासारखे होते.

परंतु तसे करण्यात एक फार मोठा धोका होण्याची शक्यता होती. सरोवराच्या तळाला दोन कोसाच्या अंतरावर दोन मोठे झरे होते. त्या झऱ्यातून सरोवरात काही खनिज द्रव्याचे विषारी क्षार येत होते. तूर्त सरोवराचे पाणी एकत्र असल्याने पाण्याच्या एकत्र साठ्यामुळे त्या विषारी झऱ्यांमुळे काहीच नुकसान होत नव्हते. [illegible] आता त्या सरोवराचे दोन वांटे केले तर दोन्ही सरोवरांचे पाणी विषारी होऊन प्रजेच्या जिवाला धोका निर्माण होण्याची शक्यता होती. फक्त माणसेंच नव्हे, तर प्राणी व वृक्षवनस्पतींना देखील धोका होता. हिवाळ्यात दरवर्षी एक महिनाभर त्या सरोवराचे पाणी गोठून जाई. म्हणून प्रजेला पाण्याचा साठा करून ठेवावा लागे. तो सांठा पुन्हा बर्फ वितळेपर्यंत पुरवावा लागे.

हिवाळा तोंडावर होता. प्रधानाने राजकुमारांकडे जाऊन सरोवराचे दोन वांटे केल्याने उत्पन्न होणाऱ्या धोक्याची सूचना दिली. तेव्हां, काय वाटेल ते झाले तरी सरोवरीचे दोन, वांटे झालेच पाहिजे असा त्यांनी हट्ट धरला.

प्रधानाने आणखी दोन दिवसांचा अवधी मागून घेतला आणि परत येते वेळी राणीच्या दर्शनास गेला.

"प्रधान! मला अशी मुले होतील, असे कधीच वाटले नाही. देशाचे तुकडे करून राज्याचा नाश करणाऱ्या मुलांना जन्म देण्यापेक्षां माझी ओटी वांझ राहली असती म्हणून काही बिघडले असते का? असली मुलं मरत कां नाहीत कोण जाणे?" राणी दुःखाने म्हणाली.

"महाराणी! आपला दरबारी मांत्रिक शंकरलाल आहे ना त्याचा सल्ला घेऊन काय वाटेल ते करून ह्या सरोवराचे दोन

नावे लिहून दानपत्र घेऊन या." नबाब साहेबांनी हुकूम जारी केला.

दीवाणसाहेब दानपत्र लिहून घेऊन आले. नबाबसरकारने त्यावर सही करून चेन्नैया-च्या हातात ते देत म्हणाले—" जा, गावाच्या पाटलाला दाखवून जमीन घे ताब्यात."

आपण घरून चांगल्या मुहूर्तावर निघालो होतो, असा विचार करीत चेन्नैया आपल्या गावी आला. कामैया नावाच्या पाटलाला तो हुकूम दाखविला. कामैया तो सरकारी हुकूम पाहून व थोडा विचार करून म्हणाला—" चेन्नैया! नंतर केव्हां तरी येऊन भेट!"

चेन्नैया निघून गेल्याबरोबर कामैयाने भूषैया नावाच्या माणसाला बोलावून चेन्नैयाने आ[illegible] हुकुमाची [illegible] सांगि-तली. भूषैयाला चेन्नैयाचा राग आला. म्हणाला—" त्या बेटयाची नजर मी नांगरतो आहे त्या शेतावर आहे म्हणावयाची. शेत त्याच्या आज्याने नांगरले होते की बापाने? कापड विणण्याचा धंदा करायचा सोडून शेत नांगरणार आहे वाटते हा?"

कामैय्या पाटील म्हणाला—" भूषैय्या! असे तापून संतापून काय मिळणार? चेन्नैया नबाबसाहेबांचा हुकूम घेऊन आला आहे."

" म्हणून मी जमीन सोडू म्हणतां? आमच्या बापाने असले धंदे कधी केले पाहातो तो त्या जमीनीत कसा पाऊल ठेवतो ते!" भूषैय्या म्हणाला.

[illegible] ती सरकारी जमीन आहे!" कामैया म्हणाला.

ते ऐकून भूषैया नरमला. दोघे परस्प-रांचासल्ला घेऊ लागले.

इतक्यात शेषैया नावाचा गवळी रिकामी कासंडी दाखवीत म्हणाला—" म्हशीने दूध दिले नाही हो. गाभण आहे, दूध आतां नाही द्यायची!"

भूषैय्या लगेच म्हणाला—" काही हरकत नाही, पाटील! मी दुसरी म्हैस आणून बांधतो तुमच्या गोठयात!"

पाटलाने खूष होऊन भूषैयाला त्या जमिनीविषयी एक युक्ती सुचविली. भूषैया " ठीक, ठीक!" म्हणत नमस्कार करून तिथून निघून गेला. पाटलाच्या घराबाहेर पडल्याबरोबर त्याला चेन्नैया दिसला. त्याच्याकडे डोळे वटारून पहात भूषैया पुढे निघून गेला.

चेन्नैयाला थोडी शंका वाटली तरी तसाच पाटलाच्या घरी गेला.

पाटील म्हणाला—" हे पहा, चेन्नैया! तू भूषैयाशी उगाच कशाला वांकडे करून घेतो आहेस? तुला शेत नांगरायचं नाही, पीक काढायचं नाही. मग कशाला ही डोके दुखी? पाहिजे तर भूषैयाकडून तुला काही तरी मोबदला देववितो."

ते ऐकून चेन्नैयाच्या मनातला संशय बळावला. कामैया लाच खाऊ प्रसिद्धच होता. ते आतां खरे ठरले. चेन्नैया आणखी

जास्त काही बोलल्याशिवाय बाहेर निघून आला. वाटेत भूषैयाचा गडी म्हशीला घेऊन येत असलेला भेटला. "कोठे रे?" चेन्नैयाने त्याला विचारले.

"कामैयाच्या गोठयात बांधून ये, म्हणून मालकांनी सांगून पाठविले आहे." तो म्हणाला. त्यानंतर कामैया व भूषैयांनी दोघांनी मिळून चेन्नैयाला धमकावून ठोकून काढले आणि ती जमीन भूषैयाला विकली असल्याचे खोटे विक्रीपत्र लिहून त्याची त्यावर सही घेतली.

सालाबादप्रमाणे पुन्हां रमजान सण जवळ येऊ लागला. सणाला दोन दिवसच उरले होते. नबाब सरकारांना जरीचा पटका आठवला. त्यांनी चेन्नैयाकडे निरोप पाठविला. चेन्नैया रिकाम्या हाताने आलेला पाहून नबाबाने विचारले–"काय रे, या खेपेस रुमाल फेटा विणला नाहीस वाटते?"

"सरकार रागवणार नसतील एक विनंती करावी म्हणतो. श्रमाचे फळ नशिबी नव्हते सरकार!" चेन्नैया म्हणाला.

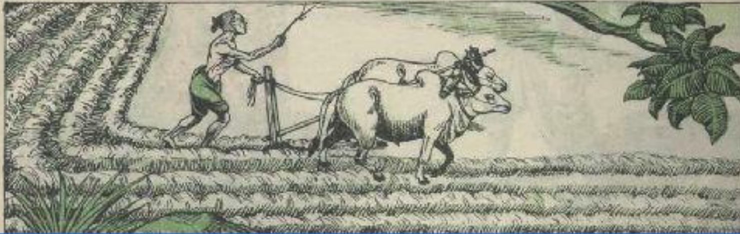
"[illegible] आहेस की रे! मी दिलेली जमीन तू दिलेल्या पटक्याच्या किमतीची नव्हती का रे?" नबाबाने विचारले.

"माझी विनंती ती नाही, सरकार! तो रुमाल म्हशीने खाल्ला! जमीन नव्हती माझ्या नशिबात!" चेन्नैया म्हणाला.

"काय म्हणतोस? जमीन नशिबात नव्हती? माझ्या हुकमाचे पालन झाले की नाही?" नबाबाने थोडयाशा रागात विचारले.

चेन्नैयाने घडलेले वृत्त सांगितले. नबाबाने ताबडतोब कामैयाला व भूषैयाला बोलाविले. लांच खाल्याबद्दल कामैयाची पाटिलकी की काढून घेतली आणि लांच दिल्याबद्दल भूषैयाला शंभर रुपये दंड करून ती जमीन चेन्नैयाला देवविली.

त्यानंतर चेन्नैया आपल्या शेतात पीक काढू लागला. त्याच्या बायका मुलांना पोटभर खायला मिळू लागले. तो दरवर्षी नबाबाला रुमाल विणून देऊ लागला.

गोड कां बोलावे?

रामशर्मा नावाच्या एका वैद्याने वैद्यकशास्त्राचा अभ्यास करून त्यात प्राविण्य संपादन केले. परंतु वैद्यकीच्या धंद्यात त्याला यश प्राप्त झाले नाही.

तो आपल्या एका ज्योतिषी मित्राला भेटला आणि म्हणाला–"माझ्या जन्मकुंडलीतच काही तरी दोष आहे. जरा पाहून सांग. माझ्या हाताला गुण आहे. कोणताही आजार मी बरा करून दाखविला आहे. परंतु आमच्या गावकऱ्यांना माझ्यावर विश्वासच बसत नाही."

ज्योतिषी मित्र म्हणाला–"बाबा रे! तुझ्या जन्मकुंडलीत काहीच दोष नाही. तुझ्या तोंडाचा दोष आहे. तू आपल्या रोग्यांना घाबरवून सोडतोस. म्हणून कोणी तुझ्याकडे येत नाही. तू महिनाभर मौनव्रत घेऊन माझ्याबरोबर ये. पहा, काय फरक पडतो तो."

रामशर्माने तसेच केले. तो ज्योतिष्याला बरोबर घेऊन रोग्यांना पहायला जाऊ लागला. ज्योतिषी रोग्यांना निरनिराळे प्रश्न विचारून धीर देई. रामशर्मा औषध देई. रोग बरे होत.

एका महिन्यात रामशर्माचा नावलौकिक वाढला. आता रोग्यांशी कसं बोलायचे हे त्याने चांगले शिकून घेतले.

दिवसा ढवळ्या चोरी

एका गावी सोमूशेट नावाचा एक जव्हेरी रहात असे. तो सचोटीने आणि प्रामाणिकपणाने व्यापार करी. त्याने लक्षावधी रुपये संपादन केले होते. तरी कोणी त्याच्याविरूद्ध बोट दोखविणे शक्य नव्हते. तो दानधर्मही फार करी. तो 'दानवीर कर्ण' म्हणून प्रसिद्ध होता.

त्या गावात दोन अट्टल चोर होते. ते दिवसाढवळ्या चोरी करण्यात पटाईत होते. वाटेल तो वेष बदलून ते लोकांना फसवून चोरी करीत. असे चोर आहेत हे सर्व लोकांना माहीत होते. परंतु त्यांची भामटेगिरी पकडून देऊन चोरांना धरणे कोणाला शक्य झाले नाही.

त्या दोघां चोरांपैकी धाकटा ज्योतिष्याचे सोंग घेऊन एकेदिवशी सोमुशेटच्या घरी गेला, सोमुशेटने सर्व प्रकारे विचारपूस करून त्याचे चांगले आतिथ्य केले. चोराने सोमूशेटच्या जन्मापासून त्याच्या आयुष्यात घडलेल्या सर्व गोष्टींचे रसभरित वर्णन केले आणि वर्तमान काळात घडणाऱ्या गोष्टीदेखील सांगितल्या.

"ज्योतिषीबुवा! माझ्या आयुष्यातल्या सर्व गोष्टी तुम्ही कशा बरोबर सांगितल्यात· भविष्यकाळात होणार असेल ते देखील सांगण्याची कृपा करावी." सोमुशेट म्हणाला.

"लवकरच तुझ्या घरी एक थोर साधू येईल व त्याच्या कृपेने तुझे धन दहापट वाढेल." धाकटा चोर म्हणाला.

सोमुशेट चोराला काही बक्षिस देऊन निरोप देण्याच्या विचारात होता. परंतु चोरानें काही घेतले नाही. अशातऱ्हेनें सोमुशेटचा ज्यास्त विश्वास संपादन करतां येईल असे त्याला वाटत होते.

एक आठवडा लोटला. मुसळधार पाऊस पडू लागला. मोठा चोर एका योगीपुरुषाचे सोंग करून व धाकटा चोर त्याच्या शिष्याचे सोंग करून सोमूशेटच्या घराबाहेर ओसरीत येऊन उभे राहले. काही वेळाने त्यांनी दार खडखडवले, ते ऐकून सोमुशेटने दार उघडले.

मोठा चोर म्हणाला—"मोठा पाऊस आहे, ही रात्रभर तुझ्या घरी आसरा मिळू शकल्यास फार उपकार होतील, बाबा आमच्यावर!

"अगदी खुशाल रहा. या, आत या." सोमुशेट नम्रपणे म्हणाला.

सोमुशेटनें दोघां चोरांच्या जेवणाची व्यवस्था केली. जेवणे झाल्यावर धाकटा चोर सोमुशेटला म्हणाला—"आमच्या गुरुवर्यांनी खडतर तपश्चर्या करून सुवर्णयोगाची साधना केली आहे. त्यांनी ठरविले तर एक वराहाचे दहा वराह करून दाखवितील. उद्यां सकाळी ते आपल्याला आपल्या तपोबलाचा महिमा दाखवितील."

सोमुशेट मोठ्या चोराला म्हणाला—"बुवा! आपल्या आगमनाची वार्ता आम्हांला एका आठवड्यापूर्वी एका ज्योतिष्याने सांगितली होती.

त्या दिवशी रात्री सोमुशेटनें त्यांना झोपायला एका खोलीत व्यवस्था करून दिली. नंतर नोकरां करवी त्या खोलीला बाहेरून कुलूप लावून ठेवले. दोघां चोरांचा विचार सोमुशेटच्या घरात रात्री चोरी

करण्याचा होता. परंतु खोलीला बाहेरून कडी असल्या कारणाने तो डाव फसला.

दुसऱ्या दिवशी सोमुशेटने आपल्या नोकरांना सावध करून त्यांना जागोजागी नेमले आणि चोर रात्री राहले होते त्या खोलीचे दार उघडले.

उजाडल्यावर चोरांनी सोमुशेटला घरामागच्या बाजूस नेले आणि तेथे अग्निहोत्र करून एक यज्ञ सुरू केला. मोठा चोर मोठमोठे मंत्र म्हणत होता आणि त्यावेळी धाकटा चोर सोमुशेटला म्हणाला–"तुम्ही काही सोन्याची नाणी घेऊन या."

सोमुशेट नाणी आणायला घरात गेलेले पाहून मोठ्या चोराने आपल्या पिशवीतून खोटया सोन्याची एक हजार नाणी काढून जमिनीत पुरून ठेवून दिली.

नंतर सोमुशेटने शंभर सोन्याची नाणी आणून दिली. मोठ्या चोराने ती नाणी त्याच जागी पुरून ठेवली. नंतर बेराच वेळ मंत्र म्हणून हजार नाणी काढून दाखविली. सोमुशेटने पाहु या तुमची पिशवी असे म्हणत चोराची पिशवी घेत म्हटले–"अद्‌भुत शक्ती आहे तुमच्या मंत्रात. पण मी फार लोभी नाही. तूर्त मला मिळाले तेवढे सोने पुरे आहे."

आपल्या मंत्राचा पराक्रम पाहून सोमुशेट सर्व धन समोर आणून ठेवील असे मोठ्या चोराला वाटले होते. परंतु सोमुशेटने तर मुळातच घात केला. दोघांनी एकदम सोमुशेटवर हल्ला केला आणि त्याच्या हातातली पिशवी ओढू लागले. परंतु झाडा आडून राजाच्या शिपायांनी पुढे येऊन चोरांना पकडले.

सोमुशेट. त्यांना म्हणाला–"तुम्हांला वाटले होतं तेवढा मी भोळा नाही. भोळ्या भाबड्या लोकांना फंसवायची संवय तुम्हांला आहे. सर्व जगालाच तुम्ही भोळे मानू लागला होतां. तर मग चला राजाकडे.

राजाने त्यांना योग्य ती शिक्षा करून सोमुशेटच्या चातुर्याबद्दल त्याची वाखाणणी करून त्याचा सत्कार केला.

संन्याशाचे डोळे उघडले

रामूला बायको व दोन मुले होती तरी एकदा त्याच्या मनात संन्यास घ्यायचा विचार आला. बायकोने "आम्हांला कोणावर सोडून जाणार हो?" म्हणून विचारले. परंतु त्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तुला बायको व दोन मुले आहेत. त्यांना काही मार्ग दाखवून मग जा वाटेल तिकडे." चार चौघांनी त्याला सांगितले. पण रामूने तिकडे लक्ष दिले नाही.

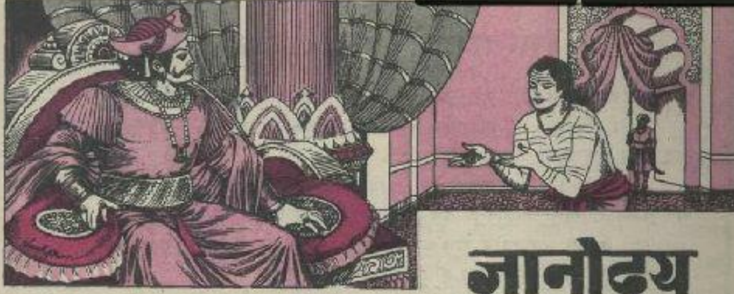
एके दिवशी उजाडतांच रामू घर सोडून निघायची तयारी करू लागला तेव्हां बायको म्हणाली–"मी थोडा शिळा भात बांधून देते, घेऊन जा बरोबर!"

रामू, बायकोने बांधून दिलेली पुरचुंडी घेऊन निघाला. तो दुपार होईपर्यंत चालत राहला. ऊन डोक्यावर अल्यावर एका झाडाखाली बसून त्याने पुरचुंडी सोडून पाहिली. परंतु पुरचुंडीत लाकडाचा चुरा होता.

रामूच्या तळपायाची आग मस्तकाला गेली. घरी जाऊन बायकोवर ओरडला.

"संन्याशाला बंधने, इच्छा आकांक्षा असतां कामा नयेत. मनावर ताबा असावा लागतो." बायको म्हणाली. रामूने लगेच संन्यास घ्यायचा विचार सोडला.

ज्ञानोदय

एकदा धारानगरीत शूरसेन नांवाचा राजा राज्य करीत असे. प्रत्येक गोष्टीत आपणच मोठे व बरोबर आहों, हे दर्शविण्यासाठी तो अनेक प्रयत्न करी. राज्यात कोणती ही गोष्ट त्याच्या आज्ञेशिवाय होता कामा नये असा हट्ट तो दाखवीत असे.

त्या राज्यात आनंद नावाचा एक शिवभक्त रहात असे. तो गोरगरिबांना खुल्या हाताने मदत करी. त्यामुळे त्याचा नावलौकिक राज्य भर पसरला होता. त्याने एक शिवालय बांधायचे ठरविले आणि चार लोकांजवळ चंदा गोळा करून त्याने एक सांबाचे देऊळ बांधले.

देऊळ बांधून झाल्यावर शंकराच्या मूर्तीची प्राणप्रतिष्ठा व्हायला पाहिजे. त्यानंतर पहिली पूजा कोणी करावी हा प्रश्न होता. तसे देऊळ लहानच होते. देवळाच्या बांधकामाला चंदा देणारे लोक होते व थोर शिवभक्त देखील अनेक होते. परंतु असल्या बाबतीत तो मान आपल्याला मिळावा, असा राजाचा हट्ट असे. म्हणून महाराजांच्या हस्ते पहिली पूजा व्हावी, नाहीतर त्यांना राग येईल असे आनंदला वाटले.

तो शूरसेनला जाऊन भेटला व निवेदन केले–"महाराज! आपल्या कृपाप्रसादाने मी नीलकंठाचे एक देऊळ बांधले आहे. देवळातली प्रथम पूजा आपल्या हस्ते व्हावी या हेतूने विनंती करायला आपणांकडे आलो आहे."

ते ऐकून राजाला फार आनंद झाला. त्याने आनंदला विचारले–"केव्हां ठेवली आहे पूजा आणि आम्ही केव्हां यायला पाहिजे?"

"उद्या बरोबर आठ वाजतां प्राण प्रतिष्ठा होईल, महाराज! आपण त्यावेळी आल्यास, पहिली पूजा आपल्या हस्तेच होऊ शकेल." आनंद म्हणाला.

"ठीक! मी नक्की येतो!" असे सांगून राजाने आनंदला निरोप दिला.

दुसऱ्या दिवशी. बरोबर आठ वाजतां प्रथम पूजेसाठी सर्व तयारी करून ठेवण्यात आली. सर्व लोक महाराजांच्या आगमनासाठी आतुरतेने वाट पहात होते. परंतु महाराज आले नाहीत.

महाराजांकरिता बराच वेळ वाट पहात राहल्यावर मुहूर्त टळला तर ते अशुभ होईल असे समजून आनंदने आपली पूजाच प्रथम प्रारंभ करून इतरांकडून त्यानंतर करवायला सुरवात केली. आपल्या आगमनासाठी लोकांनी आतुरतेने वाट पहावी, तशी ते पाहतात की नाही हे पाहण्यासाठी राजा जाणून बुजून उशिरां आला. तोपर्यंत अनेक नागरिक पूजा करून निघून सुद्धा गेले होते.

राजाला ते सर्व कळले. त्याला कमालीचा राग आला. त्याने करड्या आवाजात विचारले–"या देवळात प्रथम पूजा कोणी केली, बोला!"

"मीच केली महाराज! मला क्षमा करावी. मुहूर्त टळणे अशुभ मानले जाते, म्हणून प्रथम पूजा करणे मला भाग पडले." आनंदने अगदी नम्रपणे ती गोष्ट राजाला सांगितली.

"नीच माणसा! प्रथम पूजेचा मान मला द्यायचा सांगून मला त्याप्रमाणे

बोलावून तू माझा असा अपमान करायला धजलास कसा? याला देवळासमोरच फाशी द्या!" राजाने हुकूम सोडला.

दुसऱ्या क्षणाला देवळाच्या गर्भगृहातून आवाज ऐकू आला.

"मूर्खा! माझ्या देवळासमोर माझ्या भक्ताला तू फाशी देणार? आपल्या मूर्खपणाने तू आपल्या प्रजेचा छळ चालविला आहेस. तुझा व तुझ्या वंशाचा मी नाश करतो, पहा!"

देवाचा कोप झाला असल्याचे सर्वांनी ओळखले.

राजा थरथर कापत हात जोडून देवाला म्हणाला–"महादेवा! माझी चूक झाली, माफ कर! मी आपल्या मूर्खपणाने कधी प्रजेला त्रास देणार नाही."

दुसऱ्या क्षणाला आतून आवाज आला.

"शूरसेना! तुझा थोरपणा इतरांनी मानून तुझं गुणगान केले पाहिजे. तूच आपले मोठेपण मिरवीत फिरण्यात अर्थ नाही. तू नियमितपणे माझे ध्यान धरीत जा. मी तुझे आणि तुझ्या राज्याचे भले करतो."

शूरसेन आपली पूजा संपवून नम्रपणे निघून गेला.

ते सर्व पाहून आनंदला फार आश्चर्य वाटले. सर्व निघून गेल्यावर त्याने गर्भगृहात जाऊन पाहिले. शिवलिंगाखालच्या ओटघा आडून त्याचा शिष्य हसत बाहेर आला. म्हणाला–"तुम्ही पहिल्याने पूजा केलीत तेव्हां राजा आपल्याला शिक्षा करील हे ओळखून मी तसे केले. राजाची कानउघाडणी कोणीतरी कधी तरी करायला हवीच होती नाही का?"

आनंद क्षणभर आश्चर्याने पहात म्हणाला–"होय रे! ते काम तू केलेस!" असे म्हणत त्याने आपल्या शिष्याला पोटाशी धरले.

त्या दिवसापासून शूरसेनाच्या मनात बदल झाला. प्रत्येक गोष्टीस 'पाहिला मान माझा' असा हट्ट सोडून त्याने पुढे चांगले राज्य केले.

दुष्काळातले दर

एका गावातली शेती सर्व तलावाच्या पाण्यावर चालत असे. त्या गावात धनशेट नावाचा एक व्यापारी रहात असे. त्या गावात जेवढी शेती व मळे होते त्यातल्या अर्ध्याहून अधिकाची मालकी धनशेटकडेच होती.

एका वर्षी पाऊस मुळीच पडला नाही आणि तलावांचे पाणी वाळून गेले. रोपे वाळून गेली आणि लावणीची कामे झाली नाहीत. धनशेटने त्याच्याजवळ सांठवून ठेवलेले सर्व धान्य दर वाढवून विकले.

गावातल्या तलावाच्या तळाजवळ एका खड्डयात पाणी होते. परंतु त्याचा उपयोग होणे शक्य नव्हते. धनशेटने ते पाणी पिंपे भरून वाहून नेऊन आपल्या आंब्याच्या मळयाला घातले. त्या वर्षी खूप आंबा लागला.

खायला अन्न नव्हते म्हणून गावकरी धनशेटच्या बागेतले आंबे विकत घेऊन खाऊ लागले. धनशेटने एकेक आंबा अर्ध्या रुपयाला विकला. हाच आंबा त्याने दोन रुपये शेकड्याने विकला होता. लोकांनी विचारल्यावर धनशेट म्हणाला–"दुष्काळातले दर असेच असतात."

परंतु गावकऱ्यांकडे आंबे विकत घ्यायला तरी पैसे कोठ होते.

धनशेट म्हणाला–"पैसे नसतील तर कर्जरोखे लिहून आंबे विकत घ्या."

जिवंत तर राहिलेच पाहिजे. म्हणून नाइलाजाने लोकांनी कर्जरोखे लिहून दिले आणि धनशेटकडून आंबे विकत घेतले. मनाला आलं ते व्याज लावून धनशेटने कर्जरोखे लिहून घेतले.

दुष्काळ संपला. पाऊस पडला आणि नदी तलाव पाण्याने तुडुंब भरले. पिके

चांगली आली व बागा मळे फळांनी भरून आले. परंतु गावकऱ्यांची काळजी धनशेटच्या कर्जामुळे थोडीदेखील कमी झाली नाही. जे पीक निघाले आणि फळफळावळ आणि भाजी पाला विकून जे पैसे मिळाले ते धनशेटजी बाकी फेडण्यात खर्च होऊन गेले. ज्यांच्याकडे शेतीभाती नव्हती त्यांच्याकडून धनशेटने वेठबेगारीने कामे करून घेतली.

शेवटी नाइलाजाने गावकरी गावाच्या पाटलाकडे धावले. पाटलाने धनशेटला बोलावून म्हटले–"हे पहा शेटजी! हे लोक आयुष्य भरात तुमचं कर्ज फेडू शकणार नाहीत. तेव्हां कमी जास्त ठरवून यांचे कर्जरोखे यांना परत देऊन टाका कसे?"

धनशेट कबूल झाला नाही.

"तरमग तुमच्यावर गावकऱ्यांचं कर्ज आहे त्याची फेड प्रथम करून घ्यावी लागेल!" पाटील म्हणाला.

धनशेटने विचारले–"कसलं कर्ज पाटील?"

"गावातले सर्व मळे वाळून गेले तेव्हां तलावाचे पाणी पिंपे भरून नेऊन तुम्ही आपली बाग वाचविली. म्हणून तुमच्यावरच गांवकऱ्यांचे कर्ज राहून गेलं." पाटील म्हणाला.

"ते कसं काय?" धनशेटने विचारलं.

"तलावाचं पाणी सर्व गावाच्या मालकीचं होतं. एकेका पिंपभर पाण्याची किंमत दहा रुपयेप्रमाणें तुम्ही जितकी पिंपे भरून नेलीत त्याचे पैसे भरा पहिल्याने!" पाटील म्हणाला.

"हा तर अन्याय आहे! एक पिंपभर पाण्याची किंमत दहा रुपये?" धनशेटने विचारले.

"दुष्काळातले दर तसेच असतात शेटजी!" पाटील म्हणाला.

निरुपाय होऊन धनशेटने सर्व कर्ज वसूल झाल्याच्या पावत्या लिहून देऊन सर्व कर्जरोखे परत केले. वेठबेगारीने ज्यांच्याकडून कामे करविलीं होती त्यांचे कर्जरोखे पण परत केले.

महाबली हनुमान

मैनाकाने अत्यंत आदरपूर्वक विश्रांती घेऊन पुढे जाण्यास विनंती केल्याबद्दल हनुमानाला फार आनंद झाला व म्हणाला– "तू इतक्या प्रेमाने विश्रांती घेऊन पुढे जायला सांगितलेस त्याबद्दल मी तुझा अत्यंत आभारी आहे. परंतु ते मला शक्य नाही. याबद्दल तू रागावू नकोस. मला मुळीच वेळ दवडून चालायचे नाही. मी संध्याकाळच्या आत लंकेला सरळ पोचण्याचे वचन देऊन निघालो आहे. तेव्हां मला वाटेत थांबता येणार नाही."

असे सांगून हनुमानानी मैनाकाला हाताने स्पर्श केला आणि आकाशमार्गे पुढे निघाला. मैनाक पर्वताने आणि समुद्राने त्याला यशस्वी होण्याचा आशीर्वाद दिला. हनुमान मैनाक पर्वताकडे पहात आकाशात वरवर उडत जाऊ लागला.

सिद्ध, देव, महर्षी, देवेंद्र आदिकांनी मैनाक पर्वताची स्तुती केली व म्हणाले– "मैनाक पर्वताची इतकी आदरपूर्वक केलेली विनंती न मानून पुढे जाणे आणि त्याचा कोणत्याही प्रकापे अपमान न करता ही गोष्ट हनुमानाशिवाय इतर कोणाला साध्य होईल का?"

इंद्र मैनाक पर्वताने आपली कामगिरी उत्तम बजावली असल्याने त्याला म्हणाला– "मैनाका! तुला पाहून मला अत्यंत आनंद होत आहे. तुझ्यावरचा माझा सर्व राग गेला. यापुढे तुला माझे भय राखण्याचे मुळीच कारण नाही." ते ऐकून मैनाक

पर्वत ही, आता यापुढे इंद्राचे भय उरले नाही, असा विचार करून खूष झाला.

तिकडे हनुमान समुद्रावरून पुष्कळ दूरवर गेला. त्याला कोणत्याही प्रकारचे विघ्न आले नाही. तो वायुसुतच होता. म्हणून वाऱ्याचा विरोध असणेच शक्य नव्हते. उलट वारा अनुकूलच होता. मध्यंतरी देव आणि गंधर्ववगैरेंना हनुमंताची शक्ती पुरेशी आहे की नाही याची शंका वाटली. म्हणून त्याच्या शक्तीची परीक्षा घेण्यासाठी त्यांनी सर्पांची आई सुरसा हिला भेटून ते काम करायला सांगितले. म्हणाले–"हनुमंत तुला भितो की तुला

आपला पर्वताकार देह वाढवून हनुमानाची वाट अडव."

सुरसा देवांच्या इच्छेला मान देऊन हनुमंताची वाट अडवून उभी राहली. तिचा तो भयंकर देह पाहून हनुमान एक क्षणभरच थांबला असेल. सुरसा त्याला म्हणाली–"छान! देवांनी मला आहार म्हणून तुला पाठविले आहे. मी तुला खाणार आहे. मुकाट्याने माझ्या तोंडात प्रवेश कर."

ते ऐकून हनुमानाच्या तोंडावर मंदहास्य दिसू लागले. तो हात जोडून सुरसेला म्हणाला–"तुला माहीतच असेल, दशरथाचा युवराज श्रीरामचंद्र आपला धाकटा भाऊ लक्ष्मण याच्यासह आणि आपली बायको सीता हिला घेऊन दंडकारण्यात आला. तो राम कामनिमित्ते घराबाहेर गेला असता रावणाने सीतेला उचलून नेलें. मी रामाचा दूत म्हणून सीतेच्या दर्शनास जात आहे. तेव्हां या कामी मला तुझ्या मदतीची गरज आहे. तुला ते मान्य नसेल तर मी तुला वचन देतो की मी सीतेचे दर्शन करून रामाला तिचा निरोप पोचता केल्यावर तुझ्या मुखात प्रवेश करतो. हे मी अगदी खरे बोलतो आहे."

ते ऐकून सुरसा म्हणाली–"मी ते

माझ्या इच्छेविरुद्ध कोणाला ही जाता येणार नाही. असा मला वर आहे."

सुरसा आपले विशाल तोंड उघडून आडवी उभी राहली. ते तोंड एका मोठ्या गुहेसारखे होते. हनुमंताने प्रसंग ओळखून आपल्या अणि माशक्तीने आपले शरीर बोटा एवढे लहान केले आणि अत्यंत वेगाने तिच्या तोंडात प्रवेश करून बाहेर आला. म्हणाला–"हे दक्षसुते! मी नमस्कार करतो आहे. मी तुझ्या तोंडात प्रवेश करून बाहेर आलो. आतां मला सीतेच्या शोधार्थ जाऊ दे."

सुरसेने आपले राक्षसी रूप सोडले व सामान्य शरीर धारण करून म्हणाली–"आतां तू आनंदाने जा. तुला आपल्या कामात यश मिळेल. सीता व राम दोघांची भेट होईल."

हनुमान परत लंकेच्या दिशेने उडू लागला. तो आकाशमार्गे जात असतां समुद्रातून सिंहिका नावाच्या राक्षसिणीने त्याला पाहिले आणि आता आपले पोट भरायला एक चांगला प्राणी मिळतो आहे, असे समजून ती त्याची समुद्रावर पडलेली सावली धरून ओढू लागली.

तेव्हां समुद्रात एखादे जहाज जात असता उलटा वारा आला म्हणजे जहाजाचा

वेग जसा कमी होतो तसे हनुमानाला वाटले. त्याने चारीबाजूला व खालीवर सर्वत्र पाहिले तेव्हां त्याला समुद्रात एका प्राण्या-सारखे काहीतरी दिसले. दक्षिण समुद्रात एक अद्भुत प्राणी आहे व तो सावली धरतो, असे त्याला मागे सुग्रीवाने सांगितेले होते, ते आठवले. तोच हा प्राणी असावा असे हनुमानाला वाटले.

हनुमानाने आपला देह वाढविला. ते पाहून सिंहिकेने स्वतःचा देह वाढविला व आपले तोंड उघडून ते हनुमानाच्या देहाहून मोठे करून त्याला गिळायला निघाली. तेव्हां हनुमानाने सिंहिकेच्या अंगातले मर्मस्थान पाहून घेतले. अणिमा

शक्तीने तो तिच्या देहात शिरला आणि तिच्या मर्मावर आघात करून ते फाडून फेकून दिले आणि तिने तोंड मिटायच्या आत बाहेर आला. सिंहिकेचा देह पाण्यावर तरंगू लागलेला पाहून व ती मेल्याचे ओळखून हनुमान पुन्हा पुढे निघाला.

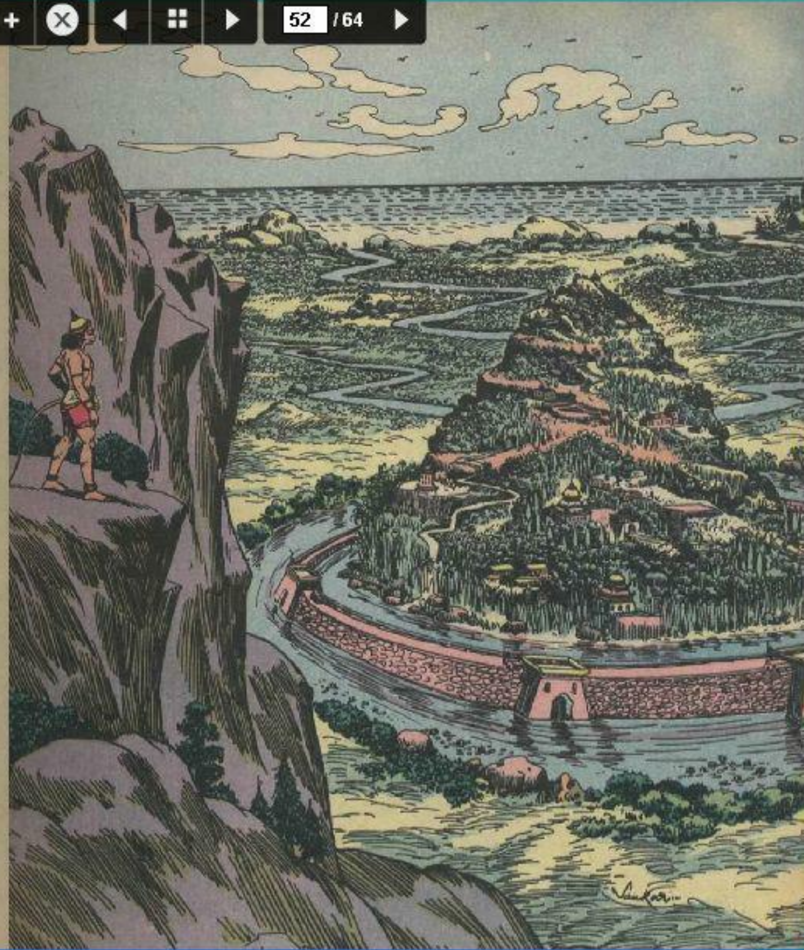
आता हनुमानाला पलीकडचा समुद्र-किनारा दिसू लागला. किनाऱ्यावर दूरवर पसलेली अरण्ये दिसू लागली, लंका द्वीप, मलय पर्वतावरील वने व नद्या व त्यांची मुखे स्पष्ट दिसू लागली.

तेवढ्यात त्याच्या मनात एक विचार

राक्षसांनी पाहिला तर आपण ज्या कामासाठी आलो आहो तेच कदाचित बिघडेल. म्हणून त्याने आपले शरीर सूक्ष्म करून घेतले आणि समुद्र किनारावरच्या एका पर्वत शिखरावर उतरून देवेंद्राच्या अमरावतीशी चढाओढ करणाऱ्या लंकापुरीला पाहिले.

लंकानगरी त्रिकूट शिखरावर होती. हनुमानाने लंकानगरीकडे जातांना फुलाफळांनी गदगदलेल्या वृक्षांखाली झांकून गेलेली पर्वत शिखरे आणि उद्याने व उपवने पाहिली. त्याला निरनिराळ्या रंगांची व वासांची फुले असलेली फुल झाडे, चित्र-विचित्र रंगाचे व विविध प्रकारे बोलणारे पक्षी, राजोद्याने आणि अशीच अनेक सुंदर दृश्ये दिसली.

लंकेच्या चारीबाजूला खंदक होते. त्यांत खोल व स्वच्छ पाणी होते. त्या पाण्यात कमळे व कुमुदे सुंदर फुललेली होती. लंकेचा तट सोन्याचा होता. लंकेत कोणाला प्रवेश करता येऊ नये म्हणून सशस्त्र राक्षसांचा सतत पाहारा होता. दुतर्फा उंच इमारती असलेले रस्ते व मार्ग होते. किल्लयाला मोठमोठे बुरूज होते आणि जागोजागी ध्वजस्तंभांवर झेंडे फडकत होते. त्रिकूट शिखरावर लंका नगरी

निर्मिल्यासारखी भासत होती. विश्वकर्म्याने ती स्वहस्ते निर्माण केली होती.

हनुमान हळूहळू लंकेच्या उत्तर द्वाराजवळ आला आणि रावणाचा प्रताप व शक्तिसामर्थ्य किती आहे ह्याची माहिती करून घेण्याचा प्रयत्न करू लागला.

या महानगरीस जिंकणे कोणास साध्य होईल? एके काळी ती कुबेराची राजधानी होती. परंतु आज कुबेराला सुद्धा या नगरीत पाऊल टाकता येणे शक्य नव्हते. गुहेचे रक्षण जसे साप करतात तसा रात्रंदिवस सशस्त्र राक्षस चौकसपणे पाहारा देत होते. त्याशिवाय अपार समुद्र त्या नगरीचे रक्षण पार करून येणे म्हणजे अशक्यच होते. येता आले तरी काय फायदा? कारण लंकेला जिंकणे देवांनादेखील अशक्य होते. राम किती पराक्रमी असला तरी काय उपयोग? आत प्रवेशच करू शकला नाहीतर या लंकेवर अधिकार कोठून स्थापन करणार? राक्षस जात्याच क्रूर, सामनीतीने त्यांना जिंकणे असाध्य. ऐश्वर्यात लोळत असलेल्या या लंकेच्या नागरिकांना दाम दाखवून भुलविणे तेही कसे शक्य होईल? त्यांना स्वतःच्या शक्तीचा व बळाचा गर्व आहे. यांच्यात आपल्या राक्षस जातीचा फार अभिमान आहे. मग फूट व फितुरी आणणेदेखील कठीण. हे राक्षस इतके शक्तिशाली आहेत की यांना युद्धात जिंकणेदेखील सोपे नाही. नंतर समुद्र पार करून लंकेत येण्याची शक्ती फक्त चौघांच्याच अंगात आहे—एक आपल्यात, अंगदात, नील वानरात व सुग्रीवात! इतर कोणी येऊच शकणार नाही.

हनुमान बराच वेळ याच विचारात असता आपण हा विचार करतो आहो तो व्यर्थच नाही का असे हनुमानाला वाटले. "हे विचार आतांच कशाला? प्रथम सीता जिवंत आहे की नाही हे नको का पहायला? जिवंत असेल तर तिचे दर्शन घेतले विचार करून हनुमानने शोध चालू ठेवायचे ठरविले.

लंकेत कोठून व कसा प्रवेश करावयाचा, हा त्याच्यासमोर प्रश्न होता. आपल्या विशाल काय देहाने प्रवेश केल्यास आपण राक्षसाच्या हाती सापडू हे त्याला कळत होते. फार लहान रूप घेऊन प्रवेश करावा तर एवढे मोठे लंका नगर फिरायला फार वेळ लागणार. म्हणून त्याने फार मोठे किंवा फार लहान रूप घेण्याऐवजी मध्यम रूप घेतले आणि रात्री लंकेत प्रवेश करायचे ठरविले. सीतेचा शोध लागण्यापूर्वी राक्षसांच्या हाती सापडणे धोक्याचे आहे, ते आपल्याला रावणासमोर उभा करतील व रावण रामाचा दूत म्हणून क्षमा तर करणारच नाही, उलट शिक्षाच करील, हे त्याला माहीत होते.

म्हणून हनुमानाने सूर्यास्त होण्याची वाट पाहिली. मांजरा एवढे आपले शरीर लहान करून घेतले. नंतर सामान्य माकडासारखा उड्या मारीत तो लंकेकडे निघाला.

सर्व रस्ते कसे मोकळे होते आणि स्वच्छ होते. सर्व इमारतींना व वाड्यांना चारीबाजूला उंच भिंती होत्या. सोन्याच्या खिडक्या होत्या. इमारती सात आठ मजली तरी असतील. जिकडे पहावे

माणिक्ये वगैरे रत्ने बसविलेली होती. लंकानगरी गंधर्व नगरीसारखी सजवलेली होती. भयंकर मोठे राक्षस नगराच्या संरक्षणास हजर असता वानर लंका कशी जिंकणार? हनुमानाला ही काळजी वाटत होती. परंतु आपण सीतेच्या शोधार्थ जात आहो, या विचाराने बाकी सर्व गोष्टी तो विसरला.

इतक्यात चंद्रोदय झाला. लंकिणी नावाची राक्षसीण एका भयंकर स्वरूपात हनुमानासमोर उभी राहून म्हणाली—"कोण रे तू? इकडे येण्याचे कारण? तुझ्या सारख्या माकडाला या लंकानगरीत पाऊल टाकायला

हनुमान म्हणाला–"तुला काय हवे ते मी सांगतो. प्रथम तू कोण हे सांग. मला नगरद्वारात अडवणारी तू कोण ?"

"महापराक्रमी रावणाची मी दासी आहे. त्याच्या आज्ञेने मी लंकेचे रक्षण करते आहे. मला जिंकल्याशिवाय नगरात पाऊल टाकणे कोणालाही शक्य नाही. तुला मी आतांच ठार करते. मीच लंका आहे. आतां तू कोण ते बोला." लंका म्हणाली.

"सहज लंका पाहून यावे, म्हणून मी आलो आहे!" हनुमान म्हणाला.

"परंतु मला जिंकल्याशिवाय तुला आत प्रवेश मिळणार नाही." लंकिणी म्हणाली.

लंकेने भयंकर आवाज काढून हनुमानावर प्रहार केला. हनुमानाने आणखी जोराने ओरडून डाव्या हाताने लंकेला ठोसा दिला. त्या पाठोपाठ लंका 'ओय ओय' करीत ओरडत जमिनीवर आदळली. म्हणाली–"मला ठार करू नकोस! तू बलवान आहेस. आता मला आठवले, ब्रह्मदेवाने मला एकदा सांगितले होते की मला एक वानर जिंकील त्या दिवसापासून राक्षसांच्या सत्तेला धोका आहे. रावण सीतेला घेऊन आला म्हणून हा धोका आला असावा असे वाटते. तू आत प्रवेश कर आणि वाटेल तिकडे जा."

तेव्हां हनुमानानें लंकेत प्रवेश केला, परंतु एखाद्या मित्राला शोभेल अशातऱ्हेने द्वारातून प्रवेश न करतां तटावरून उडी मारून प्रवेश केला. त्याने प्रथम डावे पाऊल आत टाकले. तो रस्त्याने जात असतां त्याला वाद्यसंगीताचे सूर ऐकू येत होते. नागरिकांच्या हसण्या खिदळण्याचा आवाज ऐकू येत होता. स्त्रिया मद्यपान करून गात होत्या. काही राक्षसांच्या घरातून वेदोच्चार ऐकू येत होता. काही राक्षस जोरजोराने ओरडत होते. राक्षसांचे सैन्य जागोजागी जमून गप्पा गोष्टीत रमलेले दिसले.

"दुर्मिळ प्रवेश असलेल्या लंकेत मला प्रवेश मिळाला आहे तेव्हां सीतेचा शोध नक्कीच लागणार!" हनुमान स्वत:शी विचार करू लागला.

यथा कंदुकपातेनो
त्वत्यार्य: पतन्नपि
तथा त्वनार्य: पतति
मृत्पिंडपतनम् यथा ॥ १ ॥

[थोरपुरुष खाली पडला तरी चेंडूसारखा पुन्हा वर (टुणदिशी) उडतो (उठतो). नीच माणूस खाली पडला तर मातीच्या गोळयासारखा खालीच पडून राहातो.]

य दचेतन्योपि पादै:
स्पृष्ट: प्रज्वलति सवितु
रिनकांत:, तत्तेजस्वीपुरुष:
परकृतविकृति: कथम् सहते ? ॥ २ ॥

[सूर्यकांतमणी चैतन्य रहित असूनही सूर्यकिरणांचा स्पर्श होतांच चमकतो. अशा परिस्थितीत जो थोर मानव असतो तो इतरांकडून झालेला अपमान कसा सहन करील !]

पादाहतम् यदुत्थाय
मूर्धान मधिरोहति
स्वस्था देवावमानेपि
देहिन स्तद्वरम् रज: ॥ ३ ॥

[पदाघाताने (लाथमारली तर) धूळ डोक्यावर येऊन पडते. अपमान झाला तरी अचेत राहणाऱ्या मानवापेक्षां ती धूळच श्रेष्ठ नव्हे काय ?]